

**İTHALAT VE İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ:
1989-2019 DÖNEMİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Ceren Çağla DAMAT

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

2020

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İTHALAT VE İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ:
1989-2019 DÖNEMİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ceren Çağla DAMAT

İKTİSAT ANABİLİM DALI
DANIŞMAN: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

TEKİRDAĞ-2020
Her hakkı saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığımı taahhüt ederim.

30/10/ 2020

Ceren Çağla DAMAT

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ceren Çağla DAMAT tarafından hazırlanan “İthalat ve İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: 1989-2019 Dönemi Türkiye Örneği” konulu YÜKSEK LİSANS Tezinin Sınavı, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği uyarınca 30/10/2020 Cuma günü saat 14:30’da yapılmış olup, tezin OYBİRLİĞİ ile karar verilmiştir.

Jüri Başkanı:	Prof.Dr. Salih ÖZTÜRK	Olumlu	
Üye:	Prof.Dr. Adil OĞUZHAN	Olumlu	
Üye:	Doç.Dr. Veli SIRIM	Olumlu	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu adına

...../...../2020

Dr. Öğr Üyesi Ali Faruk AÇIKGÖZ

Enstitü Müdür V.

ÖZET

Kurum, Enstitü, : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ABD : İktisat Anabilim Dalı
Tez Başlığı : İthalat Ve İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: 1989-
2019 Dönemi Türkiye Örneği
Tez Yazarı :Ceren Çağla DAMAT
Tez Danışmanı :Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Tez Türü, Yılı: Yüksek Lisans Tezi, 2020
Sayfa Sayısı :66

Bu çalışmanın amacı 1989 – 2019 yılları arasında Türkiye Ekonomisinde ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemektir. Çalışmada üçer aylık frekanslar ile ölçülmüş veriler kullanılmıştır. (1989.Q1,Q2,Q3,Q4 ve 2019.Q1,Q2,Q3,Q4)

Serilerin durağanlıkları ADF ve PP Testleri ile sınanmıştır. Birim Kök Testi sonuçlarına göre, serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları görülmüş bu nedenle serilere fark alma işlemi uygulanmıştır. Seriler birinci farkta durağan hale gelmişlerdir.

Johansen-Juselius Eş bütünleşme Analizi ile serilerin uzun dönemde aralarında bir ilişkinin olup olmadığı sınanmıştır. Bu test sonuçları, Türkiye’ de uzun dönemde ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin mevcudiyetini göstermiştir.

Nedensellik Analizi için ise Engle-Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Bu test sonuçları bize ithalat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Ayrıca ekonomik büyümeden ihracata tek yönlü bir ilişki ve ithalattan da ihracata tek yönlü bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Birim Kök Testi, Engle-Granger Nedensellik Analizi, Johansen-Juselius, Eş bütünleşme Analizi.

ABSTRACT

Institution, Institute,	:Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences
Department	:Department of Economics
Thesis Title	:Import and Export Effect on Economic Growth: The Case of Turkey 1980-2019 Period
Thesis Author	:Ceren Çağla DAMAT
Thesis Adviser	:Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Type of Thesis, Year	:MA Thesis, 2020
Total Number of Pages	:75

The purpose of this study, 1989 - 2019 imports from Turkey Economy, exports and economic growth is to examine the relationship. Data measured with quarterly frequencies were used in the study. (1989.Q1,Q2,Q3,Q4 ve 2019.Q1,Q2,Q3,Q4)

The stationarities of the series have been tested with ADF and PP Tests. According to the results of the Unit Root Test, it was seen that the series were not stationary in the levels of values. Therefore, the difference is applied to the series and the series becomes stationary at the first difference.

In the long run, whether there is a relationship between the series has been tested by Johansen-Juselius Cointegration Analysis. These test results, Turkey's imports in the long term, showed the presence of a relationship between exports and economic growth.

Engle-Granger Causality Analysis was used for Causality Analysis. These test results show us that there is a two-way relationship between imports and economic growth. In addition, the existence of a one-way relationship from economic growth to exports and a one-way relationship from imports to exports has been revealed.

Keywords: Economic Growth, Unit Root Test, Engle-Granger Causality Analysis, Johansen-Juselius Cointegration Analysis.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM BEYANI.....	ii
TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
1. ULUSLARARASI TİCARETİN TEORİK ÇERÇEVESİ.....	2
1.1. Uluslararası Ticaret Teorisinin Ortaya Çıkışı.....	3
1.1.1. Merkantilizm	3
1.1.2. Fizyokrazi.....	3
1.1.3. Klasik Liberalizm	4
1.1.3.1. Mutlak Üstünlük Teorisi	4
1.1.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi	4
1.2. Ödemeler Bilançosunun Kavramı	4
1.2.1. Cari İşlemler Hesabı	5
1.2.2. Sermaye ve Finansman Hesapları	6
1.2.3. Net Hata ve Noksan (İstatistikî Farklar)	6
1.2.4. Resmi Rezervler.....	6
1.2.5. Cari İşlemler Hesabı	6
1.3. Dış Ticaret Dengesi.....	7
1.4. İthalat ve İhracat Kavramları	7
1.5. Dış Ticaret Politikaları	8
1.5.1. Dış Ticaret Politikalarının Amaçları	8
1.5.2. Dış Ticaret Politikalarının Araçları	9
1.5.3. Dış Ticaret Stratejileri	10
1.5.3.1. İthalat İkamesi Stratejileri	11
	vi

1.5.3.2. İhracata Yönelik Stratejiler	12
1.6. Türkiye’de Dış Ticaret	12
1.6.1. Osmanlı’da Dış Ticaret	13
1.6.2. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişim Teorisi	14
1.6.3. 1980 Sonrasında Dış Ticarete Yaşanan Gelişmeler	19
1.6.4. 2001 Sonrası Yeniden Yapılanma Süreci	19
1.6.4.1. 2001 Krizi Sonrasında Bankacılık Sektöründe Yaşanan Gelişmeler	21
1.6.4.2. 2001 Krizinin Dış Ticarete Etkisi	22
1.6.5. 2008 Küresel Ekonomik Krizi	26
1.6.5.1. ABD’de Krizin Gelişim Süreci	26
1.6.5.2. 2008 Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkisi	27
1.6.5.2.1. 2008 Krizinin Türkiye’de Enflasyona Etkisi	28
1.7. Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının Dış Ticarete Etkileri	29
İKİNCİ BÖLÜM	33
2. İKTİSADİ BÜYÜME KAVRAMI	33
2.1. İktisadi Büyüme	33
2.2. İktisadi Büyüme Etkileyen Faktörler	33
2.3. İktisadi Büyümenin Aşamaları	34
2.3.1. Basit Aşama Teorisi	34
2.3.2. W.W. Rostow’un Büyüme Aşamaları	35
2.3.3. Kaldor Büyüme Yasaları	36
2.4. Büyüme Teorisi	37
2.4.1. Klasik Büyüme Modelleri	37
2.4.1.1. Adam Smith: İş Bölümü ve Uzmanlaşma	37
2.4.1.2. Geleneksel Büyüme Modeli	38
2.4.1.3. Maltus’un Nüfus Teorisi	39
2.4.2. Schumpetergil Büyüme Modeli	39
2.4.3. Harrod-Domar Büyüme Modeli	40
2.4.4. Solow Büyüme Modeli (Neo-Klasik Büyüme)	40
2.4.5. İçsel (Endojen) Büyüme Modelleri	41
2.4.5.1. İçsel Büyüme Teorileri	42
2.4.5.1.1. AK Modeli (S.Rebelo)	42
2.4.5.1.2. AR-GE Modeli (Romer)	42
2.4.5.1.3. Beşeri Sermaye Modeli (Lucas)	42
2.4.5.1.4. Yapararak Öğrenme Modeli (Arrow)	43
2.4.5.1.5. Kamu Rolünün Olduğu Büyüme Modeli (Barro)	43

2.5. Türkiye’de İktisadi Büyüme	43
2.5.1. 1923-1930 Dönemi	43
2.5.2. 1930-1939 Dönemi	44
2.5.3. 1939-1945 Dönemi	44
2.5.4. 1946-1960 Dönemi	44
2.5.5. 1960-1980 Dönemi	45
2.5.6. 1980 Sonrası Dönem	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	46
3. İTHALAT VE İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: 1980 SONRASINDA TÜRKİYE ÖRNEĞİ	46
3.1. Literatür Taraması	46
3.2. Veri Seti ve Yöntem	49
3.3. Analiz ve Bulgular	49
3.4. Ampirik Sonuçlar	59
SONUÇ	60
KAYNAKÇA	63
ÖZGEÇMİŞ	66

TABLULARLİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: 1980-1998 Dış Ticaret Verileri	19
Tablo 2: 1980-2008 Büyüme Oranları ve Cari İşlemler Dengesi	23
Tablo 3: 1980-2004 Türkiye’de Sektörlere Göre İhracat Oranları (Milyon Dolar)	23
Tablo 4: Türkiye’nin Dış Ticaret Rakamları (2004-2015)	28
Tablo 5: Tanımlayıcı İstatistikler	49
Tablo 6: Birim Kök Testi Sonuçları	52
Tablo 7: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	54
Tablo 8: VAR (5) Model Tahmini	54
Tablo 9: JohansenEşbütünleşme Testi Sonuçları	56
Tablo 10: Granger Nedensellik Testi Sonuçları	57
Tablo 11: VAR (5) Modeli İçin Varyans Ayrıştırma Analizi	58

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1: Mevsimsellikten Arındırılan Serilerin Grafikselleştirilmesi	50
Şekil 2: Birinci Fark İşleminden Sonra Serilerin Grafikselleştirilmesi	51
Şekil 3: Birinci Fark İşleminden Sonra Serilerin Grafikselleştirilmesi	53
Şekil 4: VAR (5) Modelinin Durağanlık Sonucunun Grafikselleştirilmesi	55

KISALTMALAR LİSTESİ

GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
TMSF	: Tasarruf Mevzuatı Düzenleme Fonu
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
AB	: Avrupa Birliği
GB	: Gümrük Birliği
IMF	: Internatioal Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
FED	: Federal Reserve (Amerikan Merkez Bankası)
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
HSCB	: Hong Kong ve Şanghai Bankacılık Sistemi
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
ADF	: Augmented Dickey- Fuller
PP	: Phillips- Perron

GİRİŞ

Ödemeler bilançosunda (BP) denge sağlanabilmesi için, cari işlemlerdeki açığın, sermaye bilançosundaki bir fazlalık ile karşılanması gerekir. Dış ticaret dengesi, ithalat ve ihracatı kapsar. İhracat, yabancı ülkelerin geliri ve reel döviz kurundan etkilenir. Yurtdışı gelir ve kurun artması, ihracatı artırır. İthalatı ise yurt içi gelir ve reel kur değişimleri etkiler. Yurt içi gelirin artması, ithalatı artırır. Ancak kur artışı ithalatı azaltır. Buradan yola çıkarak, uluslararası sermaye akımlarını etkileyen faktörün, yurt içi ve yurt dışı faiz oranları arasındaki fark olduğunu söylenebilir. İç ve dış faiz oranları farkı, sermaye akımları üzerinde etkilidir. Dünya faiz oranları sabit iken, iç faiz oranlarının yükselmesi, yabancıları menkul alımına yönlendirir. Ülkeye sermaye girişi olur. Ters durumda ülke içi faiz oranlarının azalması ise ülkeden sermaye çıkışına neden olur. Görüldüğü gibi, ihracat ve ithalat vasıtası ile dış ticaret ekonomik büyüme üzerinde etkilidir. Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini konu alan çalışmalar genel olarak ihracatın, ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduklarını göstermektedir. İthalatın ise ekonomik büyüme üzerinde negatif etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca, hammadde, ara malı ve sermaye mallarının ithal edilmesi, ülke içinde üretim artışına neden olacağından bu malların ithalatı ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratırlar. Bu etkinin doğrudan değil, dolaylı bir etki olduğunu söylemek mümkündür.

Ülkemiz de dış ticaretin seyrine bakıldığında 1980 öncesi uygulanan devlet kontrolündeki sıkı politikalar ile ithal ikameci bir strateji izlenmiştir. 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında ekonomide yaşanan liberilizasyon ile dış ticarete yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde dış ticarete serbestleşme adımları atılmış ve ihracatı teşvik edici politikalar izlenmeye başlamıştır. Dış ticaret yapısında meydana gelen bu değişimler olumlu etki yaratmış ve ihracat artış sağlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI TİCARETİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Uluslararası Ticaret teorisinin esas amacı, ülkelerin aralarında yapmış oldukları mal ve hizmet alışverişinin nedenlerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, uluslararası ticaretin konu olduğu analizler, temel birkaç varsayım altında; ülkelerin birbirleri ile yapmakta oldukları ticaretin yapısını, bu ticaretten elde ettikleri kazançlarını, dış ticaret bileşenlerini ve fiyat ilişkilerini açıklamaya yönelik bilimsel faaliyetlerdir. Dış Ticaret Teorisi, üç sorunun cevabını ortaya koymaya yardımcı olur. Bu sorular:

1. Ülkeler Neden Dış Ticaret Yapmaya Gerekksinim Duyarlar?
2. Ülkelerin Dış Ticaret Bileşenleri Nasıl Ortaya Konulur?
3. Dış Ticaret Hadleri Nasıl Meydana Gelir?

Kimi ülkelerde belirli malların üretimi yalnızca iç talebi karşılamaya yönelik yapılmaktadır, kimi ülkelerde ise bu üretim ulusal ihtiyaçları karşılayacak düzeyde olmaz ve bu nedenle bu ihtiyacı gidermek için, ihtiyaç fazlası üretim yapılan ülkelerden ticaret yapılır. İşte Uluslararası ticaretin temel mantığı da budur. Yani gerek bireysel gerekse ulusal ihtiyaçlara karşılık verebilmek için, ülkeler ticaret halindedir. Milli ekonomilerde olduğu gibi dış ekonomide de başlıca ilke, uzmanlaşma ve işbölümünden oluşmaktadır. Ülkelerin tamamı iç talebini karşılayacak mal ve hizmetlerin tamamını üretemez. Bu üretim gerçekleşse bile ekonomik olarak rasyonel olmaz. Kaynaklarını verimli kullanarak refah düzeyini en yükseğe çıkarmak isteyen her ülke, işbölümü yapar. İşbölümünden kasıt; ülkenin sadece etkin olan malları üretmesi ve bunları diğer ülkelere ihraç etmesidir. İşbölümü ve uzmanlaşmaya gidilerek ulusal refahın artırılması yalnızca dış ticaretin serbest olduğu ortamlarda mümkün olabilmektedir.

Uluslararası ekonominin temel belirleyicisi, ülkelerin karşılıklı bağımlılığıdır. İşbölümü ve uzmanlaşma ülkelerin refah düzeylerini artırmanın yanında karşılıklı bağımlılıklarını da artırmaktadır. Ülkelerin ihracatının, GSYH içindeki payı ölçülerek, ülkelerin dışa bağımlılık dereceleri belirlenir. Ortaya çıkan sonuç aynı zamanda dışa açıklık göstergesidir.

1.1.Uluslararası Ticaret Teorisinin Ortaya Çıkışı

Uluslararası Ticaret Teorisinin başlangıcı; Adam Smith'in 1776 yılında yazdığı 'Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme' kitabı olarak kabul edilir.

1.1.1. Merkantilizm

Merkantilist döneme kadar olan süreçte, dünya genelinde yaygın olan bir dış ticaretten söz etmek güçtür. Bu durumun tek istisnası ise İpek Yolu'dur. İpek Yolu, Avrupa ve Uzak Doğu arasında bir köprü görevi görmüştür. Feodalitenin yerini Ulusal Devletlerin almaya başladığı Merkantilist dönemde dış ticaretin de temelleri atılmaya başlanmıştır. Merkantilizm; 1500-1570 yılları arasında Avrupa'da kabul gören bir iktisadi düşünce akımıdır. Bu akımın temsilcileri, ihracatın artırılmasını birinci altın kural olarak görürler. İhracatın artmasının yanında nihai mal ithalatının ise minimum düzeyde tutulması gerektiğine inanırlar. Bu durumun tek bir istisnası vardır; hammadde ithalatı. Ülkedeki altın rezervini artırabilmek için dış ticaretin gelişmesine büyük önem vermişlerdir. Bu düşüncenin temel varsayımı; ülkelerin altın ve gümüş stoklarının sabit olduğudur. Dış ticarete yaşanan rekabetin nedeni de bu varsayıma dayanmaktadır. Karşılıklı bu ticaret ilişkisinde bir ülke karlı çıkarken diğer ülke aynı oranda zarara uğramış olur. Fakat yaşanan Sanayi Devrimi ile birlikte bu düşünce önemini yitirmiş ve ekonomilerde daha liberal görüşler ortaya çıkmıştır. (Bulut,2015, s.661)

1.1.2. Fیزیokrasi

Bu düşünce akımı, 18.yy' da Fransa'da doğmuş ve gelişmiştir. Üretim için verimin yalnızca tarım alanında sağlandığını düşünürler. Bu düşüncenin temelinde ise, tarım sektörünün 'net hasıla' meydana getirdiğini düşünmeleri yatar. Bu akımın en önemli temsilcisi ve kurucusu sayılan kişi F.Quesnay'dır. Bu iktisadi düşünce akımı, ekonomide devlet müdahalesinin minimum düzeyde kalmasını ister. Onlara göre üretimde tek bir verimli alan vardır ve o da tarımdır. 'Bırakınız yapsınlar; bırakınız geçsinler' düşüncesi bu akımın savunucularının temel prensipleridir. Bu düşünce akımında dış ticaret sürekli bir faaliyet olarak görülmek ve ancak gerek duyulursa yapılmasının doğru olduğuna inanılır. Yine bu düşünce akımına göre yatırımlar, tek verimli sektör olan tarım sektörüne yapılmalıdır. (Bulut, 2015, s.662)

1.1.3. Klasik Liberalizm

Bu düşünce akımının temel mantığında, tüm bireylerin ekonomik olarak kendi çıkarlarına hizmet ettikleri varsayımı yatar. Yani ‘homo economicus’ varsayımı geçerlidir. Bireylerin kişisel olarak girişim haklarının bulunduğunu ve devletin bu alana müdahale etmemesi gerektiğine inanırlar. Kendi çıkarlarına hizmet ederken bireylerin aslında toplumsal çıkarları da gözettiğini düşünmüşlerdir. Ekonomik hayatta doğal bir düzenin olduğunu ve bu düzeni sağlayan ‘görünmez bir el’in varlığından bahsetmişlerdir. Adam Smith’ e göre dünyada bulunan toplam servet sabit değildir ve ülkelerin zenginliği, sahip oldukları altın ve gümüş rezervi ile değil, ancak sahip oldukları üretim gücü ile ölçülür. Yine ona göre ithalat üzerine yalnızca iki nedenden dolayı vergi konulmalıdır; ulusal güvenlikle alakalı sanayi ürünlerine ve ülke içinde üretilen malların dışarıdan alınan miktarları üzerine. Ülkelerin yapmış oldukları dış ticaret, uluslararası uzmanlaşma ve işbölümünü zorunlu kılar ve bu sayede dünya kaynakları daha verimli tüketilir. (Bulut,2015, s.663)

1.1.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Uluslararası ticarete, bir ülke diğer ülkeye kıyasla hangi malı daha ucuza mal ediyorsa o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve o malın ihracını gerçekleştirmelidir. Aynı mantıkla pahalıya mal edeceği malları ise diğer ülkeden ithal etmelidir. Bu modelin doğal sonucu olarak ülkeler içinde buldukları ticaretten dolayı tam uzmanlaşmaya giderler. Çünkü her iki ülkede de yalnızca bir mal üretip ihraç ederler. (Bulut,2015, s.664)

1.1.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Bu teoriye göre dış ticarete önemli olan, üstünlüğün derecesidir. Bir ülke karşısındaki ülkeye göre, hangi malın üretiminde yüksek oranlı olarak üstünlüğe sahipse o malın üretiminde uzmanlaşmalıdır. Bu teoriyi D. Ricardo ortaya koymuş ve geliştirmiştir. Eğer her iki ülkede de karşılıklı olarak eşit üstünlük derecesine sahip ise dış ticaretin yapılması akıllıca olmayacağından dış ticaret ilişkisine son verilir.(Bulut,2015, s.666)

1.2.Ödemeler Bilançosu Kavramı

Dış Ödemeler Bilançosu, ülkelerin belirli bir dönem aralığında, dış ekonomi göstergelerini ve mali durumunu gösterir. Bir ülkenin ödemeler bilançosundaki dengesi ya da dengesizliği, uluslararası piyasalardaki ödeme gücünü gösterir. Uluslararası piyasalardaki denge durumu ülkelerin mali olarak itibarını oluşturur. Birçok temel ekonomik gösterge, ödemeler bilançosu ile ilgilidir. Örneğin; milli gelir ve istihdam düzeyi, büyüme oranı, döviz kuru, gelir dağılımı ve dış borçlar gibi kavramlar, ödemeler bilançosu ile ilgilidir. Ülkelerin maliye ve para politikaları belirlenirken, dış ödemeler dengesindeki gelişmeler yakından takip edilir. Geleneksel teori, bir ülke parasının dış ilişkilerdeki değişimler ve dış ticaret akımları ile yakından ilişkili olduğunu kabul eder.(Bulut,2015, s.758)

Ödemeler Bilançosunun Özellikleri

Ödemeler Bilançosu, bir ülkedeki yerleşik kişilerin, bir dönem içerisinde, yabancı ülkelerde yerleşik biçimde bulunan kişiler ile yapmış oldukları ekonomik işlemlerin tümünü kapsayan bir kayıt işlemidir. Ödemeler bilançosu, Türkiye’de TCMB tarafından kayıt altına alınır. Bu kayıtları, banka ve gümrüklerden elde ettiği bilgiler yardımı ile tutar. Bu kayıtların tutarlı olması beklenir, eğer tutarsızlık söz konusu ise ilgili hesaba kayıt yapılır.

Ödemeler bilançosunda yalnızca ekonomik işlemler kayıtlanır. Bu işlemler; mal, hizmet ihraç ve ithali karşılığında ülkeye giren ve çıkan döviz tutarıdır. Yine ödemeler bilançosu kayıtlarında ülkede yerleşik olma kriteri vardır. Bu kriterin anlamı ise şudur; ülke içinde faaliyetlerde bulunan kişi ve ya kuruluşlarının yapmış oldukları ekonomik nitelikteki işlemler ödemeler bilançosuna kaydedilir. Burada dikkat edilecek bir ayırım söz konusudur; ülkede yerleşik olmasına rağmen yerleşik kategorisine girmeyen bir grup vardır:

- Yabancı diplomatlar ve aileleri,
- Yabancı askeri personel ve aileleri,
- Uluslararası memurlar ve aileleri.

Ödemeler bilançosu, Çift Kayıtlı Muhasebe Sistemi esaslarına göre düzenlenmektedir. Ödemeler bilançosunu meydana getiren hesaplar aşağıdaki gibidir:

1.2.1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabının alt hesapları şunlardır:

- Mal ve Hizmetler
- Mallar
- Hizmetler
- Gelirler
- Cari Transferler (Karşılıksız Transferler)

1.2.2. Sermaye ve Finansman Hesapları

Sermaye ve finansman hesabının alt hesapları şunlardır:

- Sermaye Hesabı
- Finansman Hesapları
- Doğrudan Yatırımlar
- Portföy Yatırımları
- Diğer Yatırımlar

1.2.3. Net Hata ve Noksan (İstatistikî Farklar)

1.2.3.1 Resmi Rezervler

Bu aşamada çalışmamızın konusu olan Cari İşlemler Hesabı ile ilgili bilgi verilecektir ve diğer hesapların sadece isimleri yer alacaktır.

1.2.3.2. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabı, ödemeler bilançosunun en önemli sınıfından birini oluşturmaktadır. Cari hesaplar; mal ve hizmet işlemlerini ve cari transferleri gösterir. Cari işlemler hesabı; Mal ve Hizmetler, Gelirler, Cari Transferler alt hesaplarından meydana gelir.

Mallar hesabı, cari işlemler hesabının en büyük kısmını oluşturur. Mallar kapsamında ise, ticari mallar, ticari altın, işlem görmüş mallar ve onarım görmüş mallar bulunur. Bu kalem; dış ticaret dengesi olarak da adlandırılır. Dış ticaret dengesini ise ithalat ve ihracat oluşturur. Burada önemli bir nokta vardır ve o da

şudur; altın ticareti, sanayide kullanılmak amacı ile yapılıyorsa; mal ihraç ve ithal kısmına, eğer para amacı ile kullanılacaksa rezerv varlıklar hesabına yazılır.

Hizmetler hesabı ise hizmet ihraç ve ithaline ait gelir ve giderlerin kayıt altına alındığı hesaptır. Hizmet alışverişinin diğer adı ise ‘görünmeyen kalemlerdir’. Bu hesap kapsamında ise, ulaştırma, turizm gelirleri, haberleşme hizmetleri, inşaat hizmetleri, sigorta hizmetleri, mali hizmetleri, patent ve lisans komisyonları, bilgi hizmetleri, finansal kiralama hizmetleri, çeşitli teknik hizmetler, eğitim hizmetleri ile kamu hizmetleri yer alır.

Gelirler hesabı portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan sağlanan gelir ve ödenen tutarlardan oluşur. Doğrudan yatırım kısmını; hisse gelirleri, kar payları, sermaye kazançları ile şirketler arası diğer yatırımlardan kaynaklı gelir ve giderler oluşturur. Portföy yatırımlarında ise, kar ve faiz gelir ve giderleri yer almaktadır.

Cari Transferler diğer adı ile karşılıksız transferler kısmına ise, ülkeye mal, hizmet ya da para girişi olduğunda karşılığında herhangi bir kaynak transferi gerekmeyen işlemler kaydedilir.

Cari işlemler dengesi, cari işlemlerin alacaklı ve borçlu kısımları toplamı arasındaki farkı gösterir. Ayrıca bu dengeyi, Cari açık / GSYH oranı da gösterir. Bu oran, ülkelerin döviz durumları hakkında da bilgi verir.

Kısaca özetlemek gerekirse cari işlemler hesabı; mal ve hizmetler bilançosu ve cari transferler bilançosunun toplamından meydana gelir.

1.3.Dış Ticaret Dengesi

Dış ticaretteki temel denge, cari işlemler bilançosu ile uzun vadeli sermaye bilançosu toplamından meydana gelir. Fakat bu denge her zaman sağlanamaz ve ülkeler çeşitli nedenlerle dış açıklar verirler. Dış açıklar gerek yapısal gerekse iktisadi hareketlenmeler ve mali krizler nedeni ile ortaya çıkabilmektedir. Ekonomide dış açık meydana geldiğinde öncelikli hedef açıkları finanse etmek olmalıdır.

1.4.İthalat ve İhracat Kavramları

İthalat; bir ülkenin yabancı bir ülkeden mal ve hizmet temin etmesi durumudur. İthalat ‘dış alım’ olarak da adlandırılır. Başka ülkelerin dış ticaret için ürettikleri fazla malların ülke içindeki talebi karşılamak amacı ile satın alınmasıdır. En basit ifade ile ihracatın tersidir. İhracatın tersi olmasına rağmen ondan ayrılamaz ve birlikte dış

ticaret dengesini oluştururlar. İthalat özel kişiler tarafından yapılabileceği gibi kamu kesimi tarafından da yapılmaktadır.

İhracat; Kişi ve kuruluşların üretmiş oldukları malların yurt dışında satılmasıdır. İhracat ‘ dış satım’ olarak da adlandırılır. Bu satış, döviz karşılığında gerekleşiş. Ürünün ihracata yönelik üretilmesi süreci belirli aşamalar sonucunda gerekleşiş. Kaliteli ve uluslararası standarda uygun olması, reklam ve tanıtımının yeterince yapılması bu aşamalardan bazılarıdır.(Bulut,2015,s.660)

1.5.Dış Ticaret Politikaları

Ülkelerin dış ticaret üzerindeki etkileri, ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma olguları üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Nitekim, dış ticaret politikaları, ülkelerin üretim hacmini, istihdam oranını, fiyatlar genel seviyesini, sanayileşme sürecini doğrudan etkilemektedir. Yine gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret politikaları, uluslararası ticarete bağlı olarak gelişim göstermektedir.

En dar kapsamlı dış ticaret politikasının tanımı yapılırken, hükümetin ithalat ve ihracat kalemlerine; gümrük tarifeleri, kotalar, ithalat kotaları, ihracatı teşvik çalışmaları ile müdahalesidir denilebilir. Fakat geniş çapta bir tanımlama yapılırken bu tanımlamanın içine; emek, sermaye, teknoloji gibi kalemler de eklenir.

Günümüz ekonomi dünyasında bazı ülkeler, dış ticaret politikalarını ithalatı kısma ve ihracatı artırma şeklinde yürütmek istediklerinde bunu döviz kurları aracılığı ile yapabilmektedirler.

1.5.1. Dış Ticaret Politikalarının Amaçları

Ekonomilerde, tam istihdam düzeyine ulaşılması, fiyat istikrarı, gelir dağılımında adaletin sağlanması ekonomi politikalarının en genel amaçları arasında yer alır. Hükümetler ise çeşitli nedenlerle dış ticarete müdahalelerde bulunurlar. Bu nedenlerden en bilineni ödemeler dengesinde meydana gelen açıkların kapatılmak istenmesidir. Zira ödemeler dengesinin uzun süreli açık vermesi istenen bir durum değildir ve ulusal ekonomiyi de olumsuz yönde etkileyen bir unsurdur. Ödemeler bilançosundaki makasın giderek büyümesi ülkeyi birçok yönden baskı altına alan bir durumdur. Tüketimdeki artış, ülke içindeki yetersiz üretim ile karşılanamayınca, ithalata yönelim artar ve dış ticaret açığı büyümeye devam eder. Bu ülkelerin bu tarz

durumlarda ilk başvurdukları tedbir; ithalatı kısırarak, ihracatı en yüksek düzeylerde gerçekleştirmek ve böylece dış açığı kapatmaktır.

Gelişmekte olan ülke ekonomisinin en temel amacı; iktisadi kalkınmayı sağmaktır. Bu amaçla, yeni kurulan genç endüstriyi dış rekabetten koruyabilmek için çeşitli ithalat tarife ve miktar kısıtlamaları uygularlar. Diğer yandan da arzu edilen üretim artışını sağlayabilmek adına gerekli yatırım malı ithalatı yapmaya devam ederler. İktisadi kalkınmayı sağlamak adına ithalat ikamesi uygulaması öncelik olarak belirlenir. lke içi üretim mallarını dış şoklardan korumak adına atılan adımlar, lüks tüketim mallarının ithalatının yasaklanması, dış ticaret politikalarının bir kısmını oluşturur. Bazı lkeler ise ekonomik, sosyal, kültürel vb birçok nedenden dolayı dış ticaret ilişkilerini minimum düzeyde tutmayı tercih ederler. Günümüz ekonomik dünyasında bu ilişkileri minimum düzeyde tutmak pek kolay olmamaktadır. Çünkü bir ülkenin tüm üretim kaynaklarına sahip olması teknik olarak mümkün değildir.

İktisadi kalkınmanın gerçekleşebilmesinin bir diğer koşulu ise fiyat istikrarı ve tam istihdamın sağlanmasıdır. Eksik istihdam düzeyinde bulunan ülkeler, tam istihdam düzeyine çıkabilmek için dış ticaret politikalarında düzenlemeler yaparlar. Gümrük tarifeleri ve kotalarla, toplam talebi yerli mallara yönlendirmeye çalışırlar ki böylelikle ithal mallara olan talebi azaltabilsinler. Fakat bu durumda talebe muhatap diğer ülkenin ihracatı azalmış olur ve ödemeler dengesi yeniden bozulmaya başlar. Yine lke içinde bazı malların fiyatında meydana gelen artışlar, enflasyona neden olabilir. Bu durumda hükümetler, ekonomiye yine müdahale ederek, üretimi azalan malların ithalatının önündeki engelleri kaldırarak arz da meydana gelen azalmanın önüne geçmeye çalışır. Tam rekabet koşulları altında bulunmayan ürün ve faktör piyasaları fiyat istikrarını ve tam istihdam seviyesini birlikte gerçekleştiremezler. (Bulut, 2015, s.696)

1.5.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları

Gerek coğrafik gerek sosyal sebeplerden ötürü her ülkenin sahip olduğu kaynaklar farklılık gösterir. Bu farklılık ticaretin ortaya çıkış nedenini oluşturmaktadır. lkeler, dış ticaretlerini kontrol edebilmek için çeşitli araçlarla müdahalelerde bulunurlar. En bilindik ve eskilerden beri kullanılan araç; gümrük tarifeleridir. İlk ortaya çıkış

zamanında kullanım amacı, hazineye gelir sağlamak olan gümrük tarifeleri zamanla dış ticaret politikalarının aracı olmuştur. Günümüz dünyasında ise hem hazineye gelir sağlamak amacı ile hem de yerli üretimi dış rekabette koruyabilmek için gümrük tarifeleri kullanılmaktadır. Hazineye gelir sağlama amacı, gümrük tarifelerinin gelir etkisini oluşturmaktadır. Ülkede üretimi yapılmayan bir malın ithalinden vergi alınması, gelir sağlamak amacını oluşturmaktadır. Gümrük tarifeleri ülkede ithal mal arzını azaltarak, bu malların fiyatlarında artışa neden olur.

Dış ticaret politikasının bir diğer aracı ise kullanılan kotalardır. Ülkede ithal edilecek ve ihraç edilecek ürün hacminin hükümet tarafından belirlenmesi kota uygulamasıdır. Bu açıdan bakıldığında kotaların, fiyat mekanizmaları ile aynı doğrultuda hareket etmedikleri görülür. Çünkü kota uygulamasında genel olarak miktar kısıtlaması söz konusudur. Yine kotalar sayesinde ithal edilen malların, yurtiçi fiyatlarını artırdığını söylemek mümkündür.

Gelişmekte olan ülkelerin en temel dış ticaret politikası; ihracatı artırabilmek için ithalat yapmak ve bu sayede kalkınma hızını artırmaktır. Hükümetin bu dengeyi sağlamak için, döviz kuruna müdahale etmesi gerekir.

Hükümetler dış ekonomi rekabetinde, ülke ekonomisini koruma altına almak adına birtakım ithalat yasakları da getirebilirler. Burada asıl amaç, ithalatı kısıp ihracata teşvik etmek ve böylelikle dış ticaret açıklarını dengelemektir. Kamu yararı düşüncesi ile yasak getirilen bu ürünler; yerli üretimin temel belirleyicisi hammadde ve temel ürünler olabileceği gibi, sadece siyasi ve askeri amaç güdümlere yasaklanan ürünler de olabilir. (Bulut, 2015, s.697)

1.5.3. Dış Ticaret Stratejileri

Günümüz dünyasında gelişmekte olan ekonomilerin temel amacı iktisadi kalkınmayı sağlamaktır. Bu ekonomiler, iktisadi kalkınmayı sağlayabilmek için dış ticaretin önemini farkındadırlar ve dış ticareti teşvik edici bir misyon üstlenirler. Dış ticaretin gelişebilmesi, sanayinin de gelişmesine bağlıdır. Kimi gelişmekte olan ülkeler, kalkınma sürecinin ilk basamağında ithalat ikamesine dayalı bir üretim stratejisi izler. Bu aşamada belli bir yol aldıktan sonra ise ihracata yönelerek ihracatı artırmaya yönelik bir amaç benimser. Dış ticarete strateji denildiğinde akla; sanayileşmeyi

gerçekleştirebilmek için uygulanması gerekli yaklaşımlar gelir. Bu anlamda dış ticaret stratejilerinin temel amacının sanayileşmeyi sağlamak olduğu söylenebilir. Fakat dış ticaret politikaları ise, temel stratejiyi ortaya çıkarmaya çalışan araçlardır. Yani dış ticaret stratejileri ve dış ticaret politikaları farklı kavramlardır. Bu çerçeveden bakıldığında; dış ticaret stratejilerinin, sanayi stratejilerinden ayrı düşünülmemeyeceği görülür.

1.5.3.1. İthalat İkamesi Stratejisi

İthalat ikamesi, evvelden ülke içinde üretilmeyen ve yurt dışından ithal edilen bir ürünün, çeşitli teşvikler ile birlikte ülke içinde üretiminin yapılmasını ifade eder. Bu stratejide amaç, ülke içinde üretimi artırarak, ithalat bağımlılığını azaltmaktır. Nitekim daha önce ithal edilen mallar, artık ülke pazarına girmiş ve ülkede imal edilmeye başlanmıştır. Fakat bu strateji, dışa kapalı ekonomilerin uygulayabileceği bir stratejidir. Çünkü böylelikle, ülkenin dış ekonomiler ile yapacağı ticaret, tahakküm altına alınmaktadır.

Bu stratejinin ilk aşamasında tüketim malları, imal edilmeye başlar ve zaman ilerledikçe ara mal ve yatırım malları da imal edilmeye başlar. Bu noktada sanayide yaşanan gelişmeler, üretimde yaşanan gelişmelerden bağımsız değil aksine bu ikisi paraleldir. Ülkede gerçekleşen ve gerçekleşecek tüm dış ticaret ilişkileri, hükümet tarafından kontrol altında tutulur. Hükümet ise bu kontrolü, döviz kuru hadleri ve faiz politikaları ile yapar. O halde toplam arz içindeki ithalat payının azalması, bu stratejinin başarılı olduğunun göstergesidir. Bu stratejinin en belirgin amacı, dışa bağımlılığı en aza indirmektir.

Ekonomiyi dışa kapatan bu strateji, dünya genelinde ikinci dünya savaşı sonrasında uygulama alanı bulmuştur. Çünkü ikinci dünya savaşı, batılı birçok ülkeyi gerek iç ekonomide gerekse dış ekonomide etkilemiştir. Ödemeler bilançosundaki bozulmalar, kişi başına düşen milli gelirdeki azalmalar bu etkilerden bazılarıdır.

Gelişmekte olan ekonomilerin temel özelliği, kalkınmayı sağlayacak hammadde ve girdiye fazla ihtiyaç duymalarıdır. Ülke içindeki sanayinin, büyük kısmının dışa

bağımlı olması istenen bir durum değildir zira böylece ödemeler dengesinde kronik açıklar verilmeye başlanır.

İthalat ikamesi stratejisinde temel amaç ödemeler bilançosu açıklarını kapatmak veya daha aza indirmek olduğundan daha çok dayanıklı tüketim malları yasaklanmaktadır. Çünkü ülke içi üretimi gerçekleştirebilmek için ithal edilen yatırım mallarını yasaklamak akıllıca olmayacaktır. Hükümetler bu aşamada döviz kuru politikalarını kontrol altına alarak gerçek değerinin altına düşmemesini sağlamaya çalışır ve böylelikle piyasa dengesi korunmaya çalışılır. Bu strateji, dış dünyadan soyutlanarak ayrı bir kalkınma uygulamasını uygular. Elbette bunun birtakım sonuçları vardır. İhracat yeteri kadar teşvik edilemediğinden ihracat artış hızında düşüşler yaşanır. Buna rağmen ithalat artış hızı yükseldiğinden ülke, dış borçlanmaya ihtiyaç duyar. İhracat oranındaki bu azalış sanayi malları ihracatını da etkiler ve benzer durum orada da yaşanır. Bu dengesizlik ülkenin ödemeler dengesinde açık vermesine neden olur.

1.5.3.2. İhracata Yönelik Stratejiler

Bu strateji adından da anlaşılacağı üzere, ihracatı artırmayı hedefler. Gelişmekte olan ülkeler için ihracatın artırılması, döviz artırmanın en doğal yoludur. Bu stratejide amaç genel kalkınmayı sağlamak değil, sanayileşme ihtimali yüksek olan kolları teşvik etmektir. Bunu sağlayabilmek için de dış ticarete yasak yerine teşvik uygulaması vardır. Sanayileşme ve ekonomik büyüme için gerekli faktörler yurtdışından temin edilir. Bunun sonucu olarak; ihracat artışı, gayri safi milli hasıla artış hızından büyük gerçekleşir. Bu stratejide temel üretim amacı; yurt dışı piyasalarını esas alır. Böylelikle yurtiçinde talep sıkıntısının önüne geçilmiş olur. Üretimi en optimal düzeyde gerçekleştirecek, ölçek ekonomilerinden faydalanılır. Bunun doğal sonucu olarak ülke ekonomisinin dışa açık olması gerekir. Bu stratejinin başarı ile sonuçlanması bazı koşullara bağlıdır. Bu koşulların en önemlisi; ihracatı teşvik edici sanayi kollarının yeterince teşvik edilmesi ve hükümetin kontrolünde bulunan döviz kurunun da ihracatı teşvik edici olmasıdır. Döviz kurundaki denge, döviz piyasasındaki arz-talep dengesinin kendiliğinden oluşmasına bağlıdır. Görüldüğü üzere döviz kurundaki uygulamalar, ithal ikameci stratejinin tersi yönde işlemektedir. Yurt dışı ile rekabet edebilecek sanayi kollarının var olması ile yurt içi

piyasada ucuz mal arzını mümkün kılar. Bunun doğal sonucu olarak, yurtiçi talepleri de düzenli olarak artar.

1.6.Türkiye’de Dış Ticaret

II. Dünya Savaşı beraberinde ekonomiler için ithal ikameci anlayışı getirmiştir. Türkiye’de 1950-1960 Döneminde liberal ekonomi politikalarına yönelim yaşanmış ve 1960-1980 döneminde ithal ikameci politikalar uygulanmıştır. Bu değişikliğin altında, sanayileşme sürecini hızlandırma, döviz tasarrufu sağlama düşüncesi yatmaktaydı. Ancak 1970 yılında yaşanan petrol krizinin de nedeni ile döviz sıkıntısı yaşanmış ve beklenen olumlu etki alınamamıştır. Bu da ithal ikameci politikaların sürdürülebilirliğini tartışmalı hale sokmuştur. Artan cari açıklarla birlikte yüksek enflasyon ekonomiyi iyice darboğaza sokmuş ve en nihayetinde 24 Ocak 1980 Kararları alınmıştır. (Olgun,1980, s.165) Bu kararlar ile Türkiye ekonomisinde köklü değişimlere adım atılmış, dışa dönük ve ihracata dayalı bir ekonomik strateji benimsenmiştir. Başka bir deyişle dış ticarete liberalleşmeye gidilmiştir. Diğer yandan 1996 yılında Avrupa Birliği ile oluşturulan Gümrük Birliği nedeni ile AB üyesi ülkeler ile sanayi malları ticaretindeki engeller ortadan kaldırılmış ve AB’nin benimsediği ortak ticaret politikalarına uyum sağlanmıştır. Bu bağlamda AB’nin diğer ülkeler ile dış ticaretinde uyguladığı %4.2 olan gümrük tarifesi, 2005 yılından itibaren uygulama alanı bulmuş, AB’nin üye olmayan ülkeler ile arasındaki serbest ticaret anlaşması ve genelleştirilmiş tercihler sistemi benimsenmiştir. Yaşanan bu gelişmeler ile 1996 yılında Türkiye’nin diğer ülkeler ile dış ticaretinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır.

1980 yılından itibaren benimsenen dışa dönük ekonomi anlayışı, ihracatını yaptığı malların da değişimine neden olmuştur. Aynı zamanda dış ticarete liberalleşmenin, gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) neden olduğu toplam ithalat ve alt kalemlerde meydana gelen artışlar Türkiye’de de yaşanmıştır.

1.6.1. Osmanlı’da Dış Ticaret

Batılı ülkelerin Sanayi Devrimini yaşadığı dönemlerde Osmanlı’da ticaret devlet kontrolü ve gözetimi altında bulunmaktaydı. Devlet kontrolü altında yapılan bu ticarete öncelikli olarak kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki mal değişimini artırırken bir yandan da bölgeler arası yardımlaşmayı amaçlıyordu. Osmanlı’nın dış

ticareti ise, ülke içinde üretilmeyen malların temini amacını taşımaktaydı. Bu amaç doğrultusunda ülkenin belirli bölgelerinde dış Pazar için üretim yapan ekonomik birimler bulunuyordu. (Pamuk,2005)

Osmanlı dış ticaret politikasının amacı; ülke içinde mal çeşitliliğini artırarak ekonomik karlılığı sağlamak ve ithalatı teşvik etmek ve ihracatı kısıtlamaktır. Uygulanan bu politikayı destekler nitelikte bazı malların ihracatı yasaklanırken bazı malların da ihracatında caydırıcı olmak adına yüksek vergi tarifeleri uygulanmaktaydı.

Bu ithalatı teşvik edici dış ticaret politikası ile birlikte 1938 Osmanlı-İngiltere arasında imzalanan Balta Limanı Antlaşması vb. birçok antlaşma sonucunda, Avrupalı devletler, Osmanlı'da engelsiz ticaret imkanına sahip olmuşlardır. Bu nedenler aynı zamanda Osmanlı'nın, gelişen Avrupa sanayisinin açık pazarı haline gelmesine neden olmuştur. Söz konusu dönemlerde Osmanlı ihracatı, dünya ticaretine oranla küçük bir pay almasına karşın, Avrupa'nın ekonomik evrimine büyük katkılar sunmuştur. (Mcgowan, 1981)

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı'da izlenen bu politikalara karşın, Avrupa devletleri milli servetlerinin temelini meydana getiren altın ve gümüş miktarlarını artırmış, dış ticaret fazlası vererek ekonomik olarak ilerlemişlerdir. Osmanlı Devleti ise aynı dönemlerde Avrupalı devletlerin tersine politikalar izlemiştir. Osmanlı'nın uyguladığı bu politikanın amacı, ülkede üretilmeyen malların teminini sağlayarak vergi gelirlerini artırmak olmuştur. (Taşkın, 2003). Osmanlı'da uygulanan bu politika 19. Yüzyılın sonuna dek sürmüştür. Bu yüzyılın sonlarına doğru kamu gelirlerini artırmak, yerli üreticiyi dış rekabete karşı korumak amacıyla ithalat vergilendirilmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ithal ürünlerin vergi oranları %8 olarak belirlenmiştir. Ayrıca ihracata konu mallardan alınan verginin, her yıl %1 azaltılması amaçlanmıştır. Duyun-i Umumiye için, ithal malların vergisinin %3 artırılması kararlaştırılmıştır.(Kepenek ve Yentürk, 2005, s.21)

1.6.2. Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişim Tarihi

Türkiye 1923-1929, 1950-1960 yılları arasında, kısmen de olsa ekonomide liberal politikalar uygulamıştır. Ancak bu politikalar sistematik temellere

oturtulamadığından, uluslararası geçerli durumların değişiminin de etkisi ile kalıcı olamamıştır.(Şahin,2009, s.43)

1970'lerin sonlarına doğru yaşanan yüksek enflasyon krizi ve dış ödemeler dengesindeki bozukluklar nedeni ile uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programları ile yapısal değişimler amaçlanmıştır. Gerçekleştirilen reformlar, piyasa ekonomisine önem verip, mal ve faktör piyasalarındaki aksaklıkları ortadan kaldırmayı, ekonomiyi dışa açmayı dolayısıyla dünya ekonomisi ile entegre olmayı amaçlamıştır.(Karluk,2005, s.497) Bu çerçevede alınan kararlardan bazıları, KİT fiyatlarının serbest bırakılması, ihracat teşviklerinin artırılması, sabit kur rejimini terk ederek dalgalı kur rejimine geçilmesi, ithalat kısıtlamalarının azaltılması ve para piyasalarının liberalleştirilmesi sayılabilir.İthalatın desteklenmesi amacı ile Türk Eximbank ihracat kredi ve sigorta imkanları sunulmuştur.1980'li yılların ortalarına doğru ticarete gözlenen olumlu gelişmelerle birlikte yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için serbest bölge kurulması fikri gündeme gelmiştir. Bu önlemler sayesinde ihracat süratle gelişmiş, 1980 yılında 2.9 milyar \$ iken, 1983 yılında 5.9 \$ olmuştur. İhracatta en önemli kalem sanayi ürünleri olmuştur. Uluslararası piyasalardan edinilen yeni krediler ile dış ticaret finanse edilmiş ve ithalat da artırılmıştır. 1981'de Sermaye Piyasası kurulmuştur.1982 yılında yerleşik döviz hesabı açılmasına izin verilmiştir.

Fakat 1981 yılında yapılan liberilizasyon ile ithalat önemli derecede artmış ve dış ticaret açık vermeye başlamıştır. Yine de 1981 tarihinden sonra ekonomi yeniden büyüme sürecine girmiştir.(Karluk,1999) 1983 yılında yaşanan iktidar değişimi, ekonomik hayatta atılan liberal adımları desteklemiştir. Bu yıldan itibaren miktar kısıtlamaları kaldırılmış yerine tarife uygulaması getirilmiştir ve koruma kanunları esnetilmiştir. İhracat alanında ise lisans ve ruhsat uygulamaları kaldırılmış ve ihracat serbestisi hakim olmuştur. İhracatçılara vergi iadesi, gelir vergisi istisnası, döviz tahsisi, hammadde ithalatı ve ihracat kredileri gibi bazı teşvik imkanları sunulmuştur. Bu politikalar sonrasında ihracatta büyük artışlar meydana gelmiştir. 1983-1989 yılları arasında ihracatın artmasında, vergi iadelerinin payı çok yüksek olmuştur. Fakat yine aynı nedenden dolayı hayali ihracatlarda ve yolsuzluklarda artışlar yaşanmıştır ve bu nedenle vergi iadesi uygulaması Nisan 1989'da kaldırılmıştır. 1984 yılında ithalat uygulamalarında yaşanan değişikliklerle birlikte gümrük vergisi oranları

%76,3'den %48,9'a indirilmiştir. Bu adımla birlikte ithalat koruması, tarife dışı engellere kaldırılmış, ithalat listesinde yer almayan malların ithalatı serbest bırakılmış ve liberilizasyon %90'ları bulmuştur. 1990 yılında ise ithalatı izne bağlı mallar listesi tamamen ortadan kaldırılmıştır. 1993 yılında ithalatta tek vergi sistemine geçilmiştir. Tüm bu değişimler nedeni ile 1980 sonrası dönem, liberilizasyon dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu temel özelliği ile 1980 Dönemi, Türkiye ekonomisi açısından dönüm noktalarından biri olmuştur.

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programında yer alan tedbirler, gerek iç gerekse dış piyasalarda fiyat serbestisini ve piyasa mekanizmasının kamuda alınan önlemlerden bağımsız olmasını amaçlamaktaydı. Bu düzenlemeler ekonominin dışa açılarak uzun dönemde büyüme göstermesi amacını taşımaktaydı. Piyasa şartlarında dış ekonomiye açılma bu dönem politikaların temel işleviydi. 1977 krizi nedeni ile yaşanan yüksek enflasyon ve döviz krizi nedeni ile ekonomide temel amaç fiyat istikrarını sağlamak ve döviz rezervini artırmak olmuştur.(Sönmez,2009,s.28) Bu amaçlar kısa dönemli olarak ele alınmıştır. Ancak program kısa dönemli değil uzun dönemli hedeflerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla dışa dönük ve ihracata dayalı yeni ekonomik pakette ilk olarak dış dengenin yeniden sağlanmasına ve dış borçların düzenli olarak ödenmesi ilkelerine yer verildi. Öncelik dış dengenin sağlanmasına verildiğinden iç dengenin sağlanması, ekonomik büyüme ve işsizliğin azaltılması hedefleri gündemde olmamıştır. Söz konusu yıllarda enflasyonla mücadele kapsamında, fiyat artışlarının makul sınırlar içerisinde tutulmasının ötesinden bir çalışma olmamıştır. Yine aynı dönemde ihracatın artırılmasına yönelik gelişmeler de sanayi mallarının ihracatı öncelik olmuştur. Kısaca 1980 sonrası dönemde dolaylı sanayileşme ve dolaylı büyüme söz konusu olmuştur. Bu bağlamda 1980 sonrası iktisat politikalarının temel özelliği düşük ücret, yüksek faiz ve yüksek döviz kuru olarak ifade edilebilir.

1983 yılı öncesine göre,1983 yılı sonrasında ekonomik büyüme artmış fakat enflasyon oranları da yüksek seyretmiştir. 1983 yılından itibaren uygulanan genişletici politikalar, finansal hayattaki liberalleşme, kamu kesiminin sorunları gibi birçok nedene bağlı olarak 1987 yılından itibaren enflasyon tırmanmaya başlamış ve dış borç stoku giderek artmıştır. Şubat 1988 yılında tüm bu olumsuzlukların giderilmesi için çeşitli önlemler alınmıştır. Faiz oranlarının yükseltilmesi, ek vergi

tedbirleri alınması ve en önemlisi Türk Parasını Koruma Kanununa bağlı olarak çıkarılan bir kararname ile TL'nin konvertibl edilmesi bu önlemlerden bazılarıdır. Tüm bu önlemler ile suni bir refah yaratılmaya çalışılmıştır. 1989 yılına kadar düşürülemeyen enflasyon, konvertibiliteye geçiş nedeni ile döviz kurunda meydana gelen artış, enflasyonun altında tutularak kontrol edilmeye çalışılmıştır. İthalat ucuzlayacağı ve bunun da hammadde maliyetlerini düşüreceği düşünülmüştür. Fakat kamu borçlarının neden olduğu yüksek faiz, uygulanan düşük kur politikası istenilen sonuçları sağlamamıştır. Faiz-kur dengesizlikleri ülkeyi spekülâtif hale getirmiş ve bazı uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının da bu yöndeki söylemleri piyasaları bilmeze sürüklemiş ve 1994 Krizini kaçınılmaz hale getirmiştir. (Çolak,2001, s.166)

5 Nisan 1994 tarihinde birtakım önlemler alınmış ve faiz seviyesi düşürülmüş ve enflasyon düşme eğilimine girmiştir. Bu önlemler ile ekonomide istikrar sağlanmış fakat sonraki yıllarda yaşanan seçim konjonktürü, programa bağlı kalınmasını engellemiştir.

1 Ocak 1996 yılında gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi toplantısında alınan karar gereği Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği; aynı tarihte yürürlüğe girmiştir. Bu doğrultuda gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları, tedbirler, ticarete engellerin kaldırılması gibi birçok düzenleme gelmiştir. Üçüncü ülkelerden sanayi ürünleri ithalatında koruma oranı %5,8'e indirilmiştir. AB ülkelerinden sanayi ürünleri ithalatında ağırlıklı koruma kaldırılmıştır.(Karluk,2002:636). İşlenmiş tarım ürünlerinde ise AB'de uygulanan sisteme benzer yeni bir sistem uygulamaya konulmuştur.(Özcan,2006,s.6)

1990'lı yıllar açısından dış ticareti etkileyen diğer faktörler Güney Doğu Asya ve Rusya krizleridir. Güney Doğu Asya ülkelerinin, devalüasyon sonrasında ihracatlarını artırdıkları ve ticari rakip oldukları ihracatlarını daralttıkları görülmektedir. Bu bağlamda 1998'deki gelişmeler incelendiğinde Güney Doğu Asya ülkelerinde yaşanan devalüasyon neticesinde Türkiye'nin bu ülkelerle olan ihracatını azaltmıştır yine aynı ülkelerle olan ithalat artmıştır. Güney Doğu Asya krizinden sonra, Rusya'da yaşanan mali kriz de Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. Rusya'da gerçekleşen devalüasyon sonrası halkın alım gücü düşmüş ve tüketim

malları da daha ucuz hale gelmiştir. Diğer yandan tüm bu gelişmelere bağlı olarak yabancı yatırımlarda da azalma meydana gelmiştir.(Eren, 1999, s.93)

1998 yılında ülkeye net sermaye girişi azalmış ve bankaların açık pozisyon tutarlarında artış meydana gelmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereksinimi ve faiz dışı fazla artmış bu sayede enflasyon son yılların en düşük düzeyinde seyretmiştir. Fakat yine aynı dönemde dış açıklar fazla olduğundan, kaynak ihtiyaçlarında bir değişiklik olmamış ve yüksek seyretmiştir. Tüm bu koşullar altında Temmuz 1998'de IMF ile 18 Aylık bir süreci kapsayan Yakın İzleme Anlaşması imzalanmıştır. 1999 yılı Ağustos ayında yaşanan Marmara depremi, ülkemizin önemli sanayi ve ticaret bölgelerini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenden dolayı Yakın İzleme Anlaşması 1 Ocak 2000 tarihinde uygulamaya konulmuş ve üç yıllık bir Enflasyonla Mücadele programına dönüştürülmüştür. Temel amacı, enflasyon ile mücadele olan bu programın üç yıl uygulanması hedeflenmiştir fakat 2000 Kasım krizi ile askıya alınmış ve 2001 Şubat krizi nedeni ile uygulama alanı bulamamıştır.(Sezer,2007, s.106)

2000 yılında ekonomik hayatta yaşanan gelişmeler programın hedeflendiği şekilde uygulanmamasına neden olmuştur. Faizlerdeki düşüş, toplam harcamalarda ve ithalatta büyük artışlara neden olmuştur. İç talebin bu yolla artırılması, enflasyonun iyice artmasına neden olmuştur.(Boratav,2001, s.7) İthalat bu şekilde artarken enflasyon ile birlikte TL'nin reel olarak değer kazanması ihracatı düşürmeye başlamıştır. Kısacası, TL'nin aşırı değerlendirilmesi sonucu dış ticaret açığı krize davetiye çıkarmıştır. Tüm bu gelişmeler karşısında Aralık ayında IMF, Türkiye'ye kaybettiği döviz rezervlerini telafi amacı ile 7.5 milyar \$ ek rezerv kredisi sağlayacağını belirtmiş ve böylece piyasalar biraz rahatlamış oldu. Şubat ayına geldiğinde piyasalarda ciddi bir döviz talebinin olduğu görülmektedir. Kur çıpası politikası süreklilik arz etmeyince dalgalı kur rejimine geçilmiş bir yandan da yüksek oranlı devalüasyonlar yaşanmıştır. Özetlenecek olursa üç yıl uygulanması hedeflenen 2000 Enflasyonu Düşürme Politikası ne yazık ki olumsuz sonuçlanmıştır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri nedeni ile bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılmasının neden olduğu maliyetler, kamu kesimine ciddi yükler bindirmiştir. 2001 sonu itibariyle ekonomide % 13'e varan işsizlik, yüksek enflasyon ve diğer göstergeler ekonominin daralma sürecinde olduğunu göstermektedir.

1.6.3. 1980 Sonrasında Dış Ticarete Yaşanan Gelişmeler

Yukarıda da bahsedildiği gibi liberilizasyon döneminde ekonomide birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Şüphesiz bu değişiklikler dış ticaret hadlerine de yansımıştır. Liberilizasyon döneminde, dış ticaret hadlerindeki değişmelerin takip edilebilmesi için dış ticaret fiyat ve miktar endeksleri kullanılmıştır. Bu döneme yönelik olarak, 1982-1998 dönemi; DİE'nin yayımladığı fiyat ve miktar endeksleri kullanılmıştır ve 1989 baz yılı olarak alınmıştır, 1970-1995 dönemi; DTM'nin yayımladığı endeks kullanılmış ve baz yılı olarak 1994 yılı alınmıştır. TCMB verilerinde 1984-85-86 yılları baz yıl olarak alınmıştır. Aynı zamanda OECD tarafından Türkiye dış ticaret verileri yayımlanmaktadır ve baz yıl olarak 1987 yılı alınmıştır. Kurumların yayımladığı dış ticaret verilerini tabloda gösterecek olursak;

Tablo:1 1980-1998 Dış Ticaret Verileri

Kurumlar	Yıllar	Dış Ticaret Dengesi
DTM	(1980-1998)	-0.01423
DİE	(1982-1998)	0.00963
OECD	(1980-1995)	-0.00217
TCMB	(1980-1995)	0.00351

Kaynak: DİE ve OECD

Liberilizasyon dönemi olarak adlandırılan, 1980 sonrası dönemde dış ticaret hadlerine bakıldığında, DTM ve OECD verilerine göre dış ticaret endeksleri negatif değerler alırken, DİE ve TCMB verilerinde endeksler pozitif değerlerde kalmıştır. DTM, endeksine göre bahsi geçen senelerde yaklaşık %1.4 oranında düşüş yaşanmıştır. DİE verilerine göre, 1982-1998 yılları arasında dış ticaret %0.96 olarak gerçekleşmiştir. OECD verileri incelendiğinde 1980-1995 yılları arasında dış ticaret haddi negatif değer almış ve %0.2'lik bir azalış yaşanmıştır. Son olarak TCMB verileri incelendiğinde dış ticaret dengesinin 1980-1995 yıllarında % 0.03 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

İncelenen verilerin farklı kurumlardan temin edilmesi ve farklı endekslerin kullanılması, 1980 sonrası dış ticaret hadleri için net yorumlar yapılmasını

güçleştirmektedir. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, 1980 sonrasında ekonomide yaşanan gelişmeler dış ticaret hadlerini olumsuz etkilemiştir.

1.6.4. 2001 Sonrası Yeniden Yapılanma Süreci

2001 yılında meydana gelen finansal kriz yapısı itibari ile bir bankacılık krizi olarak adlandırılrsa da aslında temelinde birçok ekonomik problem yer almaktadır. O dönemde uygulanan kur ve faiz politikaları incelendiğinde, krizin sinyallerinin önceden verildiği görülmektedir. Türkiye'nin o dönemde, benzer ekonomide olan diğer ülkeler gibi IMF ile, inişli çıkışlı bir ilişkisi bulunuyordu. Türkiye'de 1999 yılından itibaren destekleme programı uygulayan IMF'nin, programı istenen sonuca ulaşamamıştı. Bu başarısızlığa rağmen, o dönemde yine IMF'ye başvurulmuştur. Çünkü ülkeden büyük ölçekli sermaye çıkışının neden olduğu olumsuz etkileri hafifletebilmek için mali destek gerekiyordu. Bu nedenle, ekonominin mali ve yapısal temelindeki zayıflıkların giderilebilmesi için ihtiyaç duyulan desteğin, amaçları doğrultusunda hayata geçirilmeye çalışılan birtakım uygulamalar oluşturuldu. (Kesebir,2001, s.1-19)

2001 Krizi, incelendiğinde ekonomideki dar boğazın boyutları daha iyi kavranırken, bu dar boğazın daha da derinleşmesini önlemek için alınan önlemler de görülmektedir. Mayıs 2001'de uygulamaya konulan programın amacı doğrultusunda kamu finansmanında ve bankacılık sisteminde öncelikli olarak değişimlere gidilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda; serbest kur rejiminde sürekliliğin devam etmesi, mal ihracatında artışın sağlanması ve Merkez Bankasının fiyat istikrarını öncelikli hedefi haline getirmesi bu amaçlardan bazılarıdır.

2001 yılında yaşanan kriz nedeni ile banka sayısında da ciddi düşüşler yaşanmıştır. Kamu bankaları ve özel bankalar birlikte, bu düşüşün içinde yer almaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde bankacılık sektörünün, belli başlı fonksiyonları vardır. Bunlardan en önemlisi reel sektör yatırımlarına kredi olanağı sağlamak ve yeni yatırımların önünü açmaktır. Bu sayede iktisadi büyüme ve istihdam oranlarında artış sağlanacaktır. Kriz dönemlerinde bankaların sağladığı kredilerde azalmalar meydana gelmektedir. 2001 Krizinde de bu durum gerçekleşmiştir. Bankaların kullandığı kredi oranları 1990 yılında %47,2 iken 2000 yılında bu oran %31,2

olmuştur. 2000'li yılların başında Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir 3500 Amerikan Dolarıydı. Toplamda mevduat yetersizliğinden dolayı bu tutar, diğer ülkelere nazaran daha düşüktür. Mevduat azlığı, bankaların sağladığı kredi imkanlarını da kısıtlamaktadır. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeni ile bankaların asli görevi olan reel sektör yatırımlarını finanse etmek yerini kamu sektörünün artan borçlarına fon sağlamak amacına bırakmıştır. 2001 Krizinin temel nedenlerin biri de o dönemdeki siyasi yapının bankalara müdahaleyi mümkün kılabilmesiydi. Tüm bu müdahalelere rağmen, sistem üzerinde yeterli kontrol yoktu.(Hiç,2001, s.41)

1.6.4.1. 2001 Krizi Sonrasında Bankacılık Sektöründe Yaşanan Gelişmeler

Yaşanan kriz sonrasında hemen Mayıs ayında bir yapılandırma programı uygulamaya konmuştur. Bu program çerçevesinde alınan önlemlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Dalgalı kur rejimi ile birlikte enflasyonla sıkı bir şekilde müdahale edilmesi,
- TMSF desteği ile birlikte bankacılık sektöründe yapısal değişimler sağlanması ve bankaların reel sektör yatırımlarını desteklemesi,
- Kamu maliyesinde finansman dengesinin yeniden sağlanması ve devamlılığının sağlanması,
- Enflasyonun kontrol altına alınması için gereken gelir politikalarının sağlanması,
- Yeniden yapılandırma sürecinin şeffaf bir şekilde yürütülmesini sağlayacak etkili yasal düzenlemelerin sağlanması.

Tüm bu tedbirler çerçevesinde ihracatı teşvik etmek amacıyla da belli çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda, Eximbank kredileri yeniden devreye sokulmuştur. İhracatta katma değer vergi ödemelerinin hızlandırılması ve bürokratik engellerin kaldırılması hedeflenmiştir.

Kriz sonrası uygulanan yeniden yapılandırma çerçevesinde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) aracılığı ile Mayıs ayında uygulanmaya başlanan program gündeme alınmıştır. Bu program; kamu bankaları ile ilgili yapılandırmayı,

özel bankaları ilgilendiren düzenlemelerin sağlıklı bir yapıya kavuşturulmalarını ve yasal düzenlemelerin kapsamını içermektedir. (Erdönmez, 2003, s.38)

2001 yılı Mayıs ayında gerçekleşen krizin ardından, mayıs ayında ‘Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’ ilan edilmiştir. Bu program ile birlikte iktisadi hayatta köklü değişikliğe gidilmiştir. Bu programın içeriği şöyle ifade edilebilir:

- Enflasyon ile etkili bir mücadeleyi mümkün kılacak ve fiyat istikrarını sağlayacak bir para politikası uygulamak,
- Güçlü bir maliye politikası uygulamak,
- Finansal sektörün, mali yapısını sağlamlaştırmak(bankacılık sektörü öncelikli olmalıdır)
- Ekonominin tamamını kapsayacak şeffaf bir denetimi mümkün kılmak.

Bu program ile birlikte 2002 yılı itibari ile ekonomide hızlı ve istikrarlı gelişme sağlanmış ve kriz sonrası ekonomi, toparlanma sürecine girmiştir.

1.6.4.2. 2001 Krizinin Dış Ticarete Etkisi

Türkiye ekonomisi, 1930-46 yılları hariç, Osmanlı'nın son dönemleri yani 1800'lü yıllardan bu yana açık vermektedir. Türkiye ekonomisi için dış açık, uluslararası ilişkilerde çok kritik bir durum olmasının yanında iç ekonomide de büyük bunalımların nedeni olmaktadır. Türkiye Ekonomisi, İkinci Dünya Savaşından itibaren en büyük depresyonlarından biri olan 2001 Krizi sonrasında, iç ve dış bir çok faktörün etkisi ile yükselen bir trend yakalamış ve bu durum 2008-2009 yılına kadar sürekliliğini korumuştur. Bahsedilen bu trendin en önemli özelliği, uluslararası finansal hayattaki olumlu gelişmelerin etkisi ile, ekonomideki yetersiz tasarrufun dış kaynaklar tarafından finanse edilmesi sonucu ortaya çıkan ekonomik büyümedir.

Tablo:2 1980-2008 Büyüme Oranları ve Cari İşlemler Dengesi

Yıllar	GSYİH Ortalama Büyüme Hızı (%)	Cari İşlemler Dengesi / GSYİH
1980-89	%4,10	%-1,63
1990-99	%4,00	%-0,73
2000-2008	%4,76	%-4,10

Kaynak: TÜİK, TCMB Ödemeler Dengesi Verileri

2000-2008 yılları arasında ortalama %4,76'lık bir büyüme oranı, yurt içi hasılaya oranla cari işlemler dengesinde yaklaşık %4'lük bir açığa neden olmuştur. Bu durum ekonomideki ithalat alışkanlığının ne kadar fazla olduğunu gözler önüne sermektedir.

2000'li yıllarda cari işlemler açığının oluşmasındaki asıl sebep artan ithalat bağımlılığıdır. Kriz sonrasında Türkiye'de sanayi üretimindeki gelişmeye bağlı olarak cari işlemler açığı da giderek artmıştır.

Tablo:3 1980-2004 Türkiye'de Sektörlere Göre İhracat Oranları (Milyon Dolar)

Yıllar	Tarım		Madencilik		Sanayi		Toplam İhracat	
	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	GSMH'ye Oranı (%)
1980	1,672	57,4	191	6,6	1,047	36,0	2,910	4,2
1985	1,719	21,6	244	3,1	5,995	75,3	7,958	11,7
1990	2,249	17,4	326	2,5	10,349	79,9	12,959	8,5
1991	2,585	19,0	285	2,1	10,686	78,6	13,593	8,9
1992	2,134	14,5	267	1,8	12,286	83,5	14,715	9,2

1993	2,292	14,9	233	1,5	12,794	83,4	15,345	8,4
1994	2,301	12,7	263	1,5	15,518	85,7	18,106	13,8
1995	2,133	9,9	391	1,8	19,089	88,2	21,6,36	12,6
1996	2,455	10,6	228	1,0	20,237	87,1	23,225	12,6
1997	2,679	10,2	404	1,5	23,132	88,1	26,261	13,5
1998	2,700	10,0	364	1,3	23,874	88,5	26,974	13,1
1999	2,394	9,0	385	1,4	23,755	89,3	26,587	14,2
2000	1,973	7,1	400	1,4	25,340	91,2	27,775	13,8
2001	2,234	7,1	349	1,1	28,695	91,6	31,334	21,7
2002	2,038	5,7	387	1,1	32,549	93,0	31,059	19,8
2003	2,065	4,5	459	1,0	43,223	94,2	45,884	19,3
2004	5,773	11,5	946	1,8	43,452	86,6	50,174	11,8

Kaynak: TÜİK Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

1990'lı yıllarda dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve Körfez Savaşı gibi dış nedenlerden dolayı, ülke içindeki yüksek enflasyon, kamu kesiminin artan iç ve dış borç stoku gibi nedenlerden dolayı 1994 yılında bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Söz konusu nedenler bahsi geçen yıllarda ihracatın azalması sonucunu doğurmuştur. Fakat 1994 yılında uygulanan yüksek oranlı devalüasyon ve ekonomik politikalar neticesinde uluslararası ticarete rekabet gücümüz artmıştır. 1990-1993 yılları arasında ihracat rakamları sadece 15 milyar dolar olmuştur. 1994 yılında ise 18 milyar dolar, 1995 yılında ise 21.6 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. 1996 yılında ihracat artış hızı %7.3 olacak şekilde yavaşlamıştır ve bunun nedeni dünya ticaretindeki büyüme oranlarının yavaşlamasıdır. 1997 yılında ise bir önceki yıla göre ihracat büyüme oranında artış olmuş ve 26.2 olmuştur. 1997 yılının ortalarına gelindiğinde Uzakdoğu ülkelerinde başlayan mali kriz, Türkiye'nin en önemli pazarı olan Rusya'ya sıçramış ve dış talepte bir azalma yaşanmıştır. 1998 yılında ihracatımız 2.7 oranında artmış ve 27.7 olmuştur. 1999 yılında Türkiye'de yaşanan deprem sonrasında hem ekonomik hem de sosyal birçok sorun yaşanmıştır. Deprem, ülkenin önemli sanayi bölgesi olan Marmara Bölgesini çok etkilemiş ve iç talepte azalmalara neden olmuştur. 1999 yılında GSYİH, bir önceki yıla göre %6.1 azalmış ve 1989'dan bu yana artan ihracatta %1.4 olarak azalmış ve 26.6 milyar \$ olmuştur.

1999 yılında yaşanan önemli olaylardan birisi de Aralık ayında uygulamaya konan İstikrar Programı olmuştur. Program kapsamında amaçlanan hedeflere ulaşabilmek için birçok politika benimsenmiştir. Program neticesinde ekonomi yeniden canlanmaya başlamıştır ve nihayet 2000 yılında %6.3 büyümüştür.

2000 yılı ihracat açısından çok parlak bir yıl olmamıştır. Ham petrol fiyatlarında yaşanan yüksek artışın maliyetleri artırması gibi dış faktörler nedeni ile ihracatta istenilen artış sağlanamamıştır. Ayrıca bahsedilen İstikrar Programı çerçevesinde uygulanan kur politikası, TL'yi değerli hale getirmiş bu da , ihracatın azalmasına neden olmuştur. Tüm bu olumsuzluklara rağmen 2000 yılında ihracat %4.4 lük bir artış göstermiş ve 27.8 milyar \$ olmuştur. Artan iç talep ve reel olarak TL'nin değerindeki artış neticesiyle aynı sene ithalat da bir önceki yıla göre %34 oranında artmış ve 54.5 milyon \$ olmuştur.

Uygulanan İstikrar Programı 2001 yılı Şubat ayında ortaya çıkan kriz nedeni ile darbe almıştır. Bankacılık sektöründen yaşanan yapısal sorunların çözüme kavuşturulamaması gibi birçok nedenden ötürü faizler yükselmiş bu durum ülkeden sermaye çıkışına neden olmuştur. Bu olumsuzlukların önüne geçebilmek için kur serbest bırakılmış ve bu durum karşısında TL, yabancı paralar karşısında hızla değer kaybetmiştir. Tüm bu sebeplerden ötürü iç talepte azalmalar yaşanmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda GSMH'de %9.4 oranında bir düşüş meydana gelmiştir. İç piyasadaki daralma ve uygulanan devalüasyon neticesinde ortaya çıkan kur avantajı, 2001 yılında ihracat oranlarının artmasına neden olmuştur. Dış ticarete yaşanan durgunluğa rağmen, iç talepteki yetersizlik ve sağlanan maliyet avantajları ile ihracat bir önceki yıla göre %12.3 artmış ve 31.3 milyar \$ olmuştur.

2002 yılında ihracatımız bir önceki yıla göre % 12 artmış ve 35.7 milyar \$ olmuştur. 2003 yılında ise ihracatımız yine artmaya devam etmiş ve 47 milyar \$ olmuştur. 2004 yılı ekim ayına kadar gerçekleşen ihracat, 2003 yılında gerçekleşen ihracattan daha fazla olmuştur.

İhracat, sektör bazında incelendiğinde ise, 1980 yılında ihracat oranları içerisinde en büyük pay %57.4 olarak tarım sektörüne aittir. Aynı dönemde maden sektörünün payı %6.6 iken sanayi sektörünün payı %36 olmuştur.

Söz konusu yıllarda, ihracat rakamları içerisindeki tarım sektörünün payı, yıllar geçtikçe azalmaktadır. Buna rağmen sanayi sektöründeki ihracat ise artmıştır. Madencilik sektörünün ise 1980 yılında toplam ihracattaki payı %79.9, 2000 yılında ise %91.2 olmuştur. Madencilik ürünleri ihracatı bahsi geçen yıllarda sürekli olarak azalmıştır.

1980 yılında ihracat önemli ölçüde tarım ve tekstil kalemlerinden oluşmuş, diğer ürün gruplarının etkisi çok az olmuştur. 2000 yılı ihracatı içindeki önemli ürün grupları; hazır giyim, tarım, dokumacılık ürünleri, demir-çelik olmuştur.

1990-2000 yılları arasında sanayi sektörü, %10'luk bir büyüme kaydederek, ihracat içindeki yerini almıştır. Sanayi ürünleri içindeki en önemli ihracat kalemleri ise işlenmiş deri, deri mamulleri ve makineler olmuştur.

2000-2002 yılları arasında ise ihracat içindeki en önemli pay %93.12 lik oran ile sanayi sektörüne ait olmuştur. Sanayi sektörünü, %5.6 ile tarım sektörü takip etmiştir.

2003 yılında ihracatımız içindeki en önemli sektör sanayi sektörü olmaya devam etmiştir. Söz konusu yılda sanayi sektörü %94.2'lik paya sahiptir. 2004 yılı Ocak-Ekim dönemi ihracatındaki artışa en çok tüketim mallarının neden olduğu görülmektedir.

1.6.5. 2008 Küresel Ekonomik Krizi

1.6.5.1. ABD'de Krizin Gelişim Süreci

2001 yılında yaşanan ekonomik durgunluğa çözüm olması amacı ile Amerikan Merkez Bankası (FED), faiz oranlarını düşürme kararı almıştır. Bunun ardından 2003 yılında mortgage faiz oranları, son yarım yüzyılın en düşük seviyelerine gerilemiştir. Faizler, gayrimenkullerdeki fiyat artışlarından daha düşük oranlarda seyrettiği için, gayrimenkul yatırımlarını artırmak daha cazip hale gelmiştir. Bu durumu sadece konut sahibi olmak isteyenler değil, aynı zamanda yatırımcılar ve spekülâtörler de değerlendirmiştir. Düşük faizler nedeni, alım gücü yeterli olmayan kişilerin de konut kredisi kullanarak, gayrimenkul almalarını sağlamıştır. Bu da bankaların ellerinde bulunan fazla likiditeyi, kişilerin ödeme gücü dikkate alınmaksızın dağıtmasına neden olmuştur. Tüm bu nedenler, ABD'de konut fiyatlarının hızla artarak neredeyse 2 katı fiyatına çıkmasını sağlamıştır. Emlak fiyatlarında bu artış, emlak sahiplerinin

daha çok emlak kredisi kullanmasına ve daha fazla harcama yapmasına neden olmuştur.

2006 yılına gelindiğinde ABD’de faiz oranları %1’den %5.35’ yükselmiş bu da konut fiyatlarında artışa ve dolayısıyla konut talebinde azalmaya neden olmuştur. Bankalar, yüksek faiz oranlarını, kredi kullandırdığı müşterilerine yansıtmış ve birçok insan kredi borcunu ödeyemez hale gelmiştir. Bu durumdan tedirgin olan bankalar, müşterilerinden ek teminatlar talep etmiş veya müşterilerini ödeme tarihlerinden önce ödeme yapmaya davet etmişlerdir. Kredi borçlarını ödeyemeyen birçok kişi, konutlarını satılığa çıkarmış bu da konut fiyatlarında azalmaya neden olmuştur. Evleri ellerinde kalan birçok kişi, borçlarını ödeyememiş ve bankalar zor durumda kalmışlardır.

28 Aralık 2006 tarihinde, mortgage kredileri sağlayan OwnitMortgage Solutions adlı ABD şirketi batmış ve böylece kriz baş göstermeye başlamıştır. 2007’nin Şubat ayında HSCB, 10,5 milyar \$ zarar açıklamış ve artık mortgage kredisi kullandırmayacağını belirtmiştir.

2008 yılında petrol ve gıda fiyatları sürekli olarak artmıştır. Küresel krizin diğer nedenlerinden birisi de ABD ekonomisinin verdiği cari açıklardır. 2006 yılından itibaren ABD’de cari açıklar ve bütçe açıkları piyasalarda tedirginlik yaşanmasına neden olmuştur. Bu cari açığın en büyük nedeni, artan yatırımların, iç tasarruflar tarafından karşılanmamasıdır.(Stiglitz, 2008.) Büyüyen bu ekonomi karşısında, artan ithalat cari açığı kaçınılmaz kılmıştır. Yaşanan ekonomik kriz, ülkelerin gerek iç gerekse dış ticaretini önemli ölçüde etkilemiştir.

1.6.5.2. 2008 Küresel Krizin Türkiye Ekonomisine Etkisi

2008 Küresel Krizi, talep ve maliyetlerin aşağı yönlü hareketi nedeni ile tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de enflasyonun sert bir şekilde düşmesine neden olmuştur. Bu düşüş iç ve dış talebin de dar bir boğaza girmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu gelişmeler karşısında TCMB’ de Kasım 2008’den itibaren faiz indirimine gitmiştir. 1920’li yıllardan bu yana yapısal değişimler yaşayan Türkiye Ekonomisi, 2008 Küresel Krizinden farklı kanallar üzerinden etkilenmiştir. Mali sektörde hissedilen mali kriz,

daha önceden 1994 ve 2001 Krizlerinden edinilen tecrübeler ile sadece reel sektörde sınırlı kalmıştır.(Soylu, 2009)

Dünya genelinde yaşanan durgunluk, reel gelirin düşmesine ve talebin de azalmasına neden olmuştur. Talepteki bu azalmalar, Türkiye'nin ihracatçısı olduğu sektörlerde de üretimin azalmasına ve dolayısıyla da istihdamda azalmaya neden olmuştur.

1.6.5.2.1. 2008 Krizinin Türkiye'de Enflasyona Etkisi

Kriz, enflasyon cephesinde olumlu gelişmeler yaşanmasına neden olmuştur. Talep ve maliyetlerdeki düşüş beraberinde enflasyon oranının da azalmasını sağlamıştır. Enflasyondaki bu düşüş de iç ve dış talebi azaltmıştır. Piyasalardaki durgunluk derinleşirken, toplam talepte de azalmalar görülmüştür.

Yıllık olarak Ekim 2008' e kadar enflasyon oranları yükselmiş, Kasım ayından başlayarak düşme eğilimine girmiştir. 2008 yılının TÜFE enflasyon oranı %10,1 olarak gerçekleşmiştir. Küresel Kriz nedeni ile öncelikli olarak ham petrol fiyatlarındaki düşüş, iç ve dış talepteki yetersizlik enflasyonda da azalmaya neden olmuştur. Bu azalma 2009 yılının ilk beş ayında da sürmüş, yıllık TÜFE oranı, mayıs sonunda %5,2'ye gerilemiştir.

Kriz, tüm dünyada dezenflasyon yaşanmasına neden olmuş ve ülkeler bu durum karşısında genişletici maliye ve para politikaları uygulanmaya konmuştur. Türkiye'de de faiz oranları düşürülmüş ve tüketim teşviki amacıyla bazı ürünlerden geçici süre ile vergi alınmamıştır.

Tablo: 4 Türkiye'nin Dış Ticaret Rakamları (2004-2015)

Yıllar (Milyon \$)	İthalat		İhracat		İhr. – İth. Dengesi (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	
2005	73,476	16,3	116,774	19,7	62,9
2006	85.535	16,4	139,576	19,5	61,3
2007	107,272	25,4	170,063	21,8	63,1
2008	132,027	23,1	201,964	18,8	65,4
2009	102,143	-22,6	140,928	-30,2	72,5

2010	113,883	11,5	185,544	31,7	61,4
2011	134,907	18,5	240,842	29,8	56,0
2012	152,462	13,0	236,545	-1,8	64,5
2013	151,803	-0,4	251,661	6,4	60,3
2014	157,610	3,8	242,177	-3,8	65,1
2015	143.844	-8,7	207,207	-14,4	69,4

Kaynak: Tük

1.7.Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının Dış Ticarete Etkileri

Türkiye ekonomisi açısından 24 Ocak 1980 tarihi çok önemlidir. Bu tarihte, arzulan ekonomik istikrarı gerçekleştirme ve ekonomik serbestleşme için radikal kararlar alınmıştır. Bu doğrultuda, hükümet kontrolü altında esnek kur sistemine geçildiği görülmektedir. Bu değişikliklerin, dış ticareti hayatta da uygulandığı ve gerek ithalat gerekse ihracatta da serbestleşme döneminin başladığı yeni bir düzen oluşturulmuştur. Tüm bu değişiklikleri hayata geçirebilmek için 1980-1988 döneminde uygulamaya konulan döviz kuru politikalarında esas amaç ihracatı teşvik etmek ve artırmak olmuştur.(Kazgan, 1999, s.147)

İlk olarak 24 Ocak 1980 tarihinden 1981 tarihine kadar döviz kurlarında küçük oranlarda devalüasyonlar uygulandığı görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, devalüasyonların %5 ‘i geçmeyecek biçimde küçük tutulduğudur. Bu işlemin anlamı şudur: TL’nin değeri, yabancı aralar karşısında düşürülerek ve bu sayede ihracatı artırılarak ülkeye döviz girişini artırmaktır. Bu uygulamaya bakılarak uygulanan kur politikasının aktif bir kur politikası olduğunu söylemek mümkündür. Yine bu doğrultuda uygulanan kur politikasının şeffaf olabilmesi amacı ile TCMB, TL ve diğer yabancı paralar arasındaki pariteyi düzenli olarak tespit edip bunu kamuoyu ile objektif olarak paylaşması için görevlendirilmiştir. Bu sayede resmi kur ve piyasa kuru arasındaki dengesizlik giderilmeye çalışılmış ve uzun vadede bir denge oluşturulmak istenmiştir. 29 Aralık 1983 tarihine gelindiğinde, yürürlüğe sokulan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun ile, döviz rejimi serbest bırakılmıştır. Bu kararın hayata geçirilmesi ile birlikte, TCMB’nin rolü sadece TL’nin ABD Doları olarak karşılığını duyurmak olarak belirlenmiştir. Bu

sayede esnek kur rejimi uygulama alanı bulmaya başlamıştır. 7 Temmuz 1984 tarihinde ise yeni bir gelişme olmuştur ve kambiyo işlemlerinde de serbestleşmeye gidilmiştir. Merkez Bankasının tayin ettiği esas kur, taban ve tavan sınırları aşmamak kaydı ile bankalar tarafından belirlenebilecekti. Fakat bankacılık sektöründe birçok aksama yaşandığından bu uygulamadan 1985 tarihinde vazgeçilmiştir. Böylece, bankalara verilen kendi kurlarını belirleme yetkisi sınırlandırılmıştır. Fakat bu sınırlandırma kararının da ömrü uzun olmamış ve 1986 yılında alınan bir karar ile, bankaların satış kurlarının belirlerken; merkez bankasının belirlediği satış kurunu üst sınır olarak kabul edileceği, alış kurunu ise serbestçe belirleyebilecekleri kararı alınmıştır.

Ülkede gerek tarım ürünleri ihracatı gerekse diğer ihracatların artışını sağlayabilmek ve nispeten dış ticarete rekabeti sağlayabilmek için ucuz fiyat belirlemeleri yapılmıştır. Bu uygulamayı mümkün kılabilmek için ise günlük kur ayarlanması yapılmıştır. Döviz kuru politikalarında serbestleşme çalışmaları ara verilmeden yapılmaya devam edilmiş ve 11 Ağustos 1989 tarihinde Türk Parasının Kıymeti Koruma Hakkındaki 32 Sayılı Karar gereğince, kambiyo işlemlerinin daha serbest ve TL'nin yabancı paralar karşısında daha esnek olabilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda esnek kur rejimi uygulama alanı bulmuş, TL yabancı paralar karşısında konvertibl hale getirilmiş ve sermeye hareketlerinin daha rahat bir piyasada gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Fakat bu karar ile aslında istenilen hedefe ulaşamamış aksine hükümetin döviz kuru ve faiz üzerindeki hakimiyetini kaybetmesine ortam hazırlamıştır. Söz konusu yıldan itibaren, faiz oranları, döviz kurundaki değişimlerle paralel bir gelişme gösterememiş ve yüksek değerlerde seyretmiştir. Bu durumda ülkede kısa süreli sermeye girişimlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Ülkeye kısa vadeli sermeye girişi ise TL'nin değerinin yükselmesine neden olmuştur bunun kaçınılmaz sonucunda ise ödemeler dengesindeki makas gittikçe açılmaya başlamıştır. İthalatın artış gösterip aksine ihracatın azaldığı 1993 yılında dış ticaret açığı, en yüksek rakamlara ulaşmıştır. Bunun üzerine 1994 yılında, artan kamu yüküne rağmen faiz oranları aşağı çekilmiş ve devlet tahvilleri cazibesini kaybetmiştir. Devlet tahvillerinde yaşanan bu talep azalışının neden olduğu piyasadaki fazla likidite, döviz piyasasında değerlendirilmek istenmiştir. Dövizde olan

talebin artması ise döviz rezervlerinde azalmaya neden olmuştur. Merkez Bankasının; kur ve faiz politikalarında istikrarlı olmaması; bir finansal krizi kaçınılmaz kılmış ve 1994 yılı ilk çeyreğinde; ülkede bir finansal kriz baş göstermiştir. Bunun üzerine hükümet harekete geçmiş ve 5 Nisan 1994 tarihinde tıpkı 24 Ocak Kararları gibi bir istikrar programını kamuoyuna duyurmuştur. Bu programın esas amacı, TL'nin değerini düşürerek bu sayede ülke içi talebi aşağılara çekmek ve ihracatı artırmak olmuştur. Nispeten bu program başarılı olmuştur ve 1994 yılında, ihracatta azımsanmayacak artışlar sağlanmıştır. 5 Nisan 1994 tarihinden itibaren, hem ticari hem de ticari olmayan işlemleri için uygulanacak döviz kurunda serbest olunacağı yani bankaların, özel finans kurumlarının vb. kuruluşların bu konuda serbest olacağı Merkez Bankası tarafında duyurulmuştur. Merkez Bankası ise bu aşamada serbest döviz piyasasında oluşan ve gösterge niteliğinde olan kurları kamuoyu ile paylaşmaya başlamıştır. 1995 yılında IMF ile 'Stand-By' anlaşması gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda kur değerlemesinin, enflasyon oranı kadar artırılması kararlaştırılmıştır. Fakat çeşitli sebeplerden ötürü enflasyon kontrol altına alınamamış ve öngörülen değerinden yüksek seyretmiştir. Bunun sonucu olarak Merkez Bankası, kur politikasını yeniden revize etmek durumunda kalmıştır. 1996 yılında ise Merkez Bankası, kur politikasının belirlerken uygulanmakta olan para politikasını dikkate almıştır. Bu amaçla uygulamaya konulan değişiklikler nispeten başarıya ulaşmış ve kur dalgalanmaları kontrol altına alınabilmiştir.

1997-1998 yıllarında meydana gelen Güneydoğu Asya ve Rusya krizleri, Türkiye'nin dış ticaretini de etkilemiştir. Bu etki finansal piyasalar da çok hissedilmese de reel piyasalar da hissedilmiştir. Uygulamadaki kur politikasının istikrarsız ve belirsiz olması bu etkinin hissedilmesindeki en önemli etkidir. 1 Ocak 2000 tarihinde uygulamaya konan Enflasyonla Mücadele Politikası kapsamında kur politikaları da güncellenmiştir. Bu tarihten itibaren ortaya konan kur politikaları, hedeflenen kur politikaları baz alınarak oluşturulmuştur. Bu da aktif bir kur politikasının benimsendiğini göstermektedir. Döviz kurundaki hareketliliği sağlayacak bir çapa belirlenmiş ve kurun öngörülen sınırlar dışına çıktığında ise Merkez Bankasının müdahale etmesi uygun bulunmuştur. Kurda uygulanan devalüasyon ve ülkeden hızlı sermaye çıkışı faiz oranlarının yükselmesine neden

olmuştur. 2000 yılında ortaya çıkan döviz ihtiyacı, iç ekonomideki olumsuzluklarla birleşince bir krizin sinyalleri verilmiştir. Bu dönemdeki kur politikaları incelendiğinde, Merkez Bankasının kontrolü elinde tutabilmek için kur sepeti uygulamasına devam ettiği görülmektedir. Kriz sonrasında artan likidite ihtiyacı nedeni ile bankaların günlük işlemleri sekteye uğramıştır. Bu durumun bankacılık sektöründe bozulmaları tetikleyeceğinden korkulmuş ve kur sepeti politikasından vazgeçilmiştir. Bunun yerine TL'nin yabancı paralar karşısındaki hareketi serbest bırakılmıştır. Böylece döviz kurunda artışlar yaşanmaya başlamıştır. 2002-2010 arası dönemlerde ise dalgalı döviz kuru uygulaması uygulamada kullanılmaya devam edilmiştir. Bu uygulamada amaç; Merkez Bankasının müdahalelerini en düşük seviyede tutmak ve yalnızca aşırı dalgalanma olduğu dönemlerde müdahale etmesini mümkün kılmaktır.(Yeldan,2001,s.58)

2008 Küresel Krizi Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Söz konusu dönemde uygulamadaki faizlerin yüksek tutulup, kurun düşük tutulması politikası tüketiciyi olumsuz etkilemiştir. Faizlerin yüksek tutulması ülkeden sermaye çıkışına ve dolayısıyla da ödemeler dengesinde açıkların yaşanmasına neden olmuştur. Düşük kur politikası ile de üretim azalmış ve bu da dış ticarete açık verilmesine ortam sağlamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKTİSADİ BÜYÜME KAVRAMI

2.1.İktisadi Büyüme

Ekonomik Büyüme: Bir ülkede belli bir dönemde (genellikle bir yıl) üretilen mal ve hizmetlerin kapasitesini ifade eder. Bir ülkenin büyümesi, kişi başına düşen GSYH'nin göstermiş olduğu sürekli artıştır. Büyüme kavramı, kısa vadeli olmayıp uzun vadeli. Aynı zamanda dinamik yapıda bir kavramdır. Büyüme rakamları hesaplanırken, reel GSYH'yi bilmek gerekir. Reel GSYH; enflasyondan arındırılmış GSYH'dir. Hesaplanan reel GSYH, temel bir yıla bölünerek, 100 ile çarpılır ve büyüme oranı elde edilir. Bu ifadeyi formül ile ifade edecek olursak;

$$g = \frac{\text{Reel GSYH}_t - \text{Reel GSYH}_{t-1}}{\text{Reel GSYH}_t} * 100$$

g= Reel GSYH Büyüme Oranı

GSYH_t = t Dönemi GSYH

GSYH_{t-1} = t-1 Dönemi GSYH

Ekonomik büyüme çeşitli şekillerde sağlanabilir. Örneğin ülke elinde bulundurduğu kaynakları en etkin şekilde kullanırsa ekonomik olarak büyüebilir. Ya da tam istihdama ulaşacak şekilde kaynaklarını kullanarak da ekonomik büyümeyi sağlayabilir. Benzer şekilde beşeri sermayesindeki artışlarla da ekonomik büyüme sağlanabilir.

İktisadi büyüme, ülkelerin gelişmişlik düzeyini açıklamada elbette tek başına ölçüt olarak değerlendirilemez. Büyüme ile birlikte ülkedeki gelir dağılımı, eğitim, sağlık imkanları gibi bir çok etken gelişmişlik düzeyini belirler. Büyüme sonuçları, sayısal olarak sonuçlar verir ve niceliklidir. Bu sonuçların sağlıklı olabilmesi için uzun dönemli olması gerekir çünkü ekonomilerin kısa dönemli değerlendirilmeleri hatalı sonuçlar verebilir. Ülkeler iktisadi büyüme hedefleri doğrultusunda birçok politika belirleyip bu yönde uygulamalar yaparlar.

2.2.İktisadi Büyüme Etkileyen Faktörler

Gelişmekte olan ülkelere ekonomik büyümenin temel belirleyicisi; tercih edilen ekonomik model ve bu modelin uygulamasıdır.(Bulut,2015,s.824) Bu çerçevede;

- Ülkeye yabancı sermaye akımının teşviki çok önemlidir. Bu teşviki başarılı bir şekilde sağlayan ülkelerin, büyüme hızları da yüksek olmaktadır. Bu doğrultuda uluslararası ticarete serbestleşme önemli rol oynamaktadır.
- İhracatı artırmak için teşvikler yeterince olmalıdır ve ekonomi dışı açık olmalıdır.
- Döviz piyasalarında da serbestlik sağlanmalıdır.
- Bölgeler arası gelişmişlik farkının en aza indirilmesi için çalışmalar yapılmalı ve bölgeler arası dengeli bir kalkınma politikası izlenmelidir.
- Dışa açık ekonominin sonucunda artan ithalat, aynı oranda artan ihracat ile karşılanmalıdır.
- Gelişim sürecinin ilk basamağında ülke içindeki tarıma önem verilmelidir. Çünkü hızla gelişen tarım sayesinde sanayi de hızla gelişecektir.
- Yatırımları teşvik amacı ile faizler düşük tutulmalı ve reel ücretler yüksek olmalıdır.
- Kamu kesimi ekonomik büyümeyi sağlayacak politikaları uygularken aktif olmalı ve bunu sağlarken kaynakları verimli kullanmalıdır.
- Eğitim gerek kısa gerekse uzun vadeli büyüme hedeflerinde önemli rol oynar.

2.3.İktisadi Büyümenin Aşamaları

2.3.1. Basit Aşama Teorisi

Bu teori, A.G.B. Fisher ve C.Clark tarafından geliştirilmiştir. Kalkınma iktisadının çıkış noktası bu aşamadır. Bu aşama, ülkelerin kalkınma süreçlerinde hangi basamaklardan geçtiklerini açıklamaya çalışmıştır. Öncüleri kalkınma sürecini üç sektör arasında bir sıralama ile açıklamışlardır:

- Birincil Üretim → Tarımsal Ürünler
- İkincil Üretim → Sanayi Ürünleri
- Üçüncül Üretim → Hizmet Ürünleri

Her ülke yukarıda belirtilen basamakları geçerek kalkınmasını sağlar. İlk olarak tarım sektörü gelişir ve bu sırayı sanayi sektörü izler. En son aşamada hizmet sektörü gelişir ve ekonominin yönünü hizmet sektörü belirler.

2.3.2. W.W.Rostow'un Büyüme Aşamaları

Rostow' a göre toplumların tamamı aynı evrelerden geçerek büyümelerini sağlamaktadır. Bu aşamalar:

a) Geleneksel Toplum Aşaması

- Ülkede kişi başına düşen milli gelir azdır ve bu gelirin bir üst sınırı vardır.
- Üretim sınırsız değildir ve kaynaklar çoğunlukla tarım sektörüne yönlendirilmiştir.
- Toplam emek içinde tarım sektörünün payı %75' dir.
- Yatırım düzeyi düşük seviyededir ve toprak sahipleri aynı zamanda siyasi iktidar sahipleridir.

b) Kalkışa Hazırlık Aşamasındaki Toplum

Bu aşamaya geçiş her ülke için aynı değildir. Ülkelerin kendi iç dinamikleri veya dış ilişkiler ile geleneksel aşamadan bu aşamaya geçiş söz konusudur.(Bulut,2015)

- Öncelik sabit sermaye yatırımlarının ve ulaştırma yatırımlarının artırılmasına verilmiştir.
- Kalkışa geçebilmek için öncelikle alt yapı yatırımları oluşturulmaktadır. Aynı zamanda tarımdan sanayiye geçebilecek iktisadi düzen oluşturulmaktadır.
- Ekonomik faaliyetlerdeki değişikliğin yanında siyasi, sosyal ve kültürel değişiklikler de önem arz etmektedir.
- Toprağa dayalı üretim anlayışının yerine modern bir anlayış benimsenmektedir.
- Oluşturulan bu modern tabaka, tarımdan sanayiye fon akışını sağlamaktadır.
- Kar amacı ile hareket eden müteşebbisler sayesinde sanayi ve ticaret gelişecektir.

c) Kalkış Aşamasındaki Toplum

Rostow'a göre bu aşamanın en başında ihtilal, devrim gibi güçlü uyarıcılar vardır.

- Üretimi sağlayacak yatırımlar, milli gelir içinde %10 ve daha fazla yer kaplamalıdır. Bu sayede gelir artış hızı, nüfus artış hızını geçebilecektir.
- Birkaç imalat sektörü kurulmalı ve hızlıca gelişmesi için çalışmalar yapılmalıdır.
- Gelişmenin önündeki engeller bu aşamada ortadan kalkar.
- Yeni elit tabakanın oluşması ile özel sektörün genişleyip, yatırımların da artmasına ortam sağlar.
- Tarım sektöründe köklü değişimler meydana gelir.
Rostow, bir ekonomide kalkışın yaşanabilmesi için ilk olarak önder sektör olarak tanımlanan sektörlerin var olması gerektiğini söylemiştir. Önder sektör hızla gelişmesi ve yayılması nedeni ile ekonomik yapı üzerinde büyük etkiler yaratır.

d) Olgunlaşma Aşamasındaki Toplum

- Kendi kaynağını oluşturan, dinamik yapıda bir ekonomik yapı meydana gelmiştir.
- Ekonomik faaliyetler düzenli olarak gelişme gösterir ve modern teknoloji kullanılır.
- Sanayi yatırımları, düzenli olarak milli gelirden %20 'lik pay alır.
- Nüfus artış hızı, gelir artış hızından düşüktür.
- Yeni önder sektörler ortaya çıkarak büyür ve eski önder sektörler yavaşlar.
- Ağır sanayiden daha sofistike üretim süreçlerine geçilir.
- Eskiden ithal edilen ürünler artık yurt içinde üretilmeye başlamıştır.

e) Yoğun Kitleli Tüketim Aşamasındaki Toplum

- Aşamada artık önder sektör; dayanıklı tüketim malları ve hizmet sektörleridir.
- Kaynaklar, tüketim mallarına ve çeşitli hizmet sınıflarına kaymaya başlar.
- Artık ülkelerin belli hedefleri vardır;

- Refah devleti olmak; Çalışma saatlerini düşürmek, sosyal güvenliği en üst düzeyde tutmak, gelir dağılımında en adaletli sistemi oluşturmak,
- Dayanıklı tüketim malları imal etmek ve temel gıda maddeleri tüketimini aşmak,
- Küresel anlamda söz sahibi devletlerden olabilmek için dış politikalarda ve askeri alanlarda üstünlük elde edeceği stratejiler oluşturmak.

2.3.3. Kaldor Büyüme Yasaları

Sanayinin büyümesi ile GSYH'nin büyümesi birbiri ile ilişkili kavramlardır. Aynı zamanda bu iki kavram birbirinin nedenidir. Kaldor Büyüme Yasaları; sanayide meydana gelen büyümenin yaratacağı verimlilik artışı ile GSYH'yi de büyüteceğini ifade eder.

- Kaldor Büyüme Yasası: İmalat sanayisindeki büyüme ile GSYH artışı arasındaki pozitif ilişkiyi ifade eder.
- 2. Kaldor Büyüme Yasası: İmalat sanayisindeki üretim artışı ile İmalat sanayisindeki üretim artışı arasındaki pozitif ilişkiyi ifade eder.
- 3. Kaldor Büyüme Yasası: İmalat sanayisindeki üretim artışı ile , diğer sektörlerdeki verimlilik artışı arasındaki pozitif ilişkidir.

2.4. Büyüme Teorileri

2.4.1. Klasik Büyüme Modelleri

A.Smith, D.Ricardo ve R.Malthus klasik iktisadın öncü isimlerindedir. Bu isimler çalışmaları ile büyüme teorisine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

2.4.1.1. Adam Smith : İş Bölümü ve Uzmanlaşma

Adam Smith, büyüme teorisi üzerinde çalışmalar yapan ilk iktisatçıdır. 1776 yılında kaleme almış olduğu ' Ulusların Zenginliği' isimli eseri, bu alanda ortaya çıkan ilk çalışma kabul edilir. Bu eserin çıkış noktasında ve onun ekonomik büyüme görüşünün temelinde ise iş bölümü vardır. İş bölümü üretimde verimlilik artışına neden olacaktır ve böylelikle üretimde artış sağlanacaktır. Adam Smith'e göre bir ekonomide büyüme sürekli olarak gerçekleşmez. Durgunluk, uzun dönemde

ekonomilerde baş gösteren bir olgudur. Çünkü ulusların belli aşamadan sonra büyüme hızı yavaşlayacaktır ve durgunluk başlayacaktır. Smith'e göre iş bölümü ve büyümenin belli aşamaları vardır:

İş Bölümü ve Uzmanlaşma

Verimlilik Artışı

Gelir Artışı

Sermaye Birikimi

Ekonomik Büyüme

2.4.1.2. Geleneksel Büyüme Modeli

Bu teorinin ortaya çıkışında en büyük katkısı olan iktisatçı D. Ricardo olmuştur. Bu model, iki sistemli bir modeldir. Ricardo'ya göre ekonomik işlemleri yürüten 3 tane kesim vardır:

- Toprak sahipleri,
- Kapitalistler (müteşebbisler)
- Emek sahipleri (İşçiler)

Ekonomik büyüme, bu üç kesimin faaliyetleri sonucunda gerçekleşir. Büyüme, kapitalistlerin elde ettikleri karı, sermaye birikiminde kullanarak yatırımları artırmaları ile gerçekleşir.

Geleneksel Büyüme Modelinin Varsayımları

- Emek ve sermaye faktörü değişebilir fakat toprak sabit bir üretim faktörüdür.
- Tarım sektöründeki gelişim yavaştır. Bunun nedeni ise bu sektörde geçerli olan Azalan Verimler Yasasıdır. (Her toprak farklı kalitede ve özelliindedir.)

- Sanayi sektöründe ise gelişim hızlıdır. Bunun nedeni iş gücü piyasasında artan verimler söz konusudur.
- Ekonomi, tam istihdam düzeyinde dengededir.
- Dışa kapalı bir ekonomik model geçerlidir.
- Üretim, yalnızca bir mal ile yapılmaktadır.

Bu modelde, ekonomik büyüme temelde iki aşama sonucunda gerçekleşir. Bu aşamalar; gelişim aşaması ve durgunluk aşamasıdır. İlk aşamada yüksek kar nedeni ile sermaye birikimi fazladır. İkinci aşamada ise karlar nispeten daha düşüktür.(Bulut,2015, s.834)

2.4.1.3. Maltus'un Nüfus Teorisi

Maltus's göre, dünya genelinde nüfus artışı devam ettikçe kaynaklar yeterli olmayacaktır ve bu da ülkelerin ekonomik büyümelerini olumsuz etkileyecektir.

2.4.2. Schumpetergil Büyüme Modeli

Schumpetergil, büyüme analizini iki temele oturtmuştur:

- a) **Yenilik:** Yeni üretim faktörlerinin ortaya çıkarılması, yeni pazarların oluşması ve ürünlerin üretim tarzındaki yenilikleri kapsar. Ona göre 5 çeşit yenilik vardır:
  - Yeni bir ürünün piyasaya girişi,
  - Yeni bir üretim yönteminin keşfedilmesi,
  - Mevcut bir sanayi dalına yeni bir piyasanın eklenmesi,
  - Var olan sanayinin yeniden düzenlenerek, monopol yapının önüne geçilmesi,
  - Yeni hammadde kaynaklarının ortaya çıkarılması.
- b) **Girişimciler:** Girişimciler; yenilik oluşturarak her türlü riski göze alıp yatırımlar yapan kişilerdir.

2.4.3. Harrod- Domar Büyüme Modeli

Modern büyüme teorileri, Harrod'un 1939 yılında kaleme aldığı makalesi ile baş göstermeye başlamıştır. Bu gelişmeyi, Domar'ın yaptığı çalışmalar izlemiştir. Bu büyüme modeli ismini bu iki iktisatçının çalışmalarından almaktadır.

Bu model özünde Keynesyen bir modeldir. Fakat Keynes'e göre ekonomide büyüme kısa vadede sabittir fakat Harrod-Domar modelinde ise uzun vadede değişkendir.

Harrod-Domar Modelinin Varsayımları

- Üretim tek mal üzerinden yapılmaktadır.
- Sermaye(K) ve emek(L) faktörleri arasında ikame söz konusu değildir.
- Yalnızca bir tane üretim yöntemi vardır.
- Leontief tipi üretim fonksiyonu geçerlidir.
- Ülke ekonomisi dışa kapalıdır.
- Tasarruflar milli gelirin bir oranı olarak kabul edilir.($S= s.Y$)
- Fiyatlar genel düzeyi sabittir.
- Üretimde teknolojik gelişmeler yoktur ve sermaye yıpranmamaktadır.

2.4.4. Solow Büyüme Modeli (Neo-Klasik Büyüme)

Bu büyüme modeli 1956 yılında R.Solow tarafından oluşturulmuş ve geliştirilmiştir. Bu model, nüfustaki değişimlerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini, teknolojideki ilerlemelerin, yatırımlarda nasıl bir etki yarattığını açıklamaya çalışmıştır. Bu modelin anahtar kelimeleri; tasarruf, sermaye birikimi ve iktisadi büyümedir.

Neo-Klasik Büyüme Modelinin Varsayımları

- Ekonomide tek mallı üretim söz konusudur ve bu malın yapısı homojendir.
- Dış ticari ilişkiler engellenmiştir ve dışa kapalı ekonomi modeli benimsenmiştir.
- Teknoloji dışsal bir değişken olarak kabul edilmiştir. Bu sebepten bu modele 'Dışsal Büyüme Modeli' de denmektedir.
- Ülkede elde edilen toplam gelir, toplam üretim ve toplam tüketim eşitliği vardır. Çünkü tek bir mal üretimi vardır.

- Üretim fonksiyonu; Cobb-Douglas tipidir.
- Ölçeğe göre sabit getiri vardır.
- Sermaye faktörü için azalan verimler yasası geçerlidir.
- Modelde nüfusun büyüme hızı veridir.
- Ekonomide tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Sermaye ve emek arasında ikame olanağı söz konudur.
- Ücret ve sermaye gelirinin, sabit bir oranı tasarruf için ayrılmaktadır.

2.4.5. İçsel (Endojen) Büyüme Modelleri

Bu modelin ortaya çıkışında Romar'ın büyük katkıları vardır. Bu modele göre, Ekonomik büyüme, ekonominin kendi içindeki dinamikleri ile gerçekleşir.

Neo-Klasik yaklaşım, 1956 yılında Solow ile başlamış ve 1980 li yıllara kadar etkisini sürdürmüştür. Bu yaklaşıma göre, iktisadi büyüme dışsal faktörler tarafından belirleniyordu. 1980'li yıllara gelindiğinde hızla gelişen teknoloji, AR-GE çalışmaları, beşeri faktörlere yapılan yatırımlar, iktisadi büyüme dinamiklerinin yeniden sorgulanmasına neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, içsel büyüme modelinin, Neo-Klasik büyüme modelinin uluslararası dinamikleri açıklama yeterli olmadığı için ortaya çıktığı görülmektedir.

İçsel Büyüme Modelinin Varsayımları

- Ekonomik büyüme sistemin kendi iç dinamikleri ile ilişkilidir.
- Ekonomide tam rekabet değil eksik rekabet koşulları hüküm sürmektedir.
- Teknoloji gelişmeler, dışsal değil sistemin kendi içerisinde ortaya çıkan faktörlerdir.
- Beşeri sermaye, üretimin önemli bir parçasıdır.
- Üretim fonksiyonunda, sermaye faktörü için artan getiri söz konusudur.
- Optimal büyümenin sağlanabilmesi için devletin, ekonomik hayata müdahalesi gereklidir.

2.4.5.1. İçsel Büyüme Teorileri

2.4.5.1.1. AK Modeli (S. Rebelo)

1991 yılında SergioRebelo tarafından geliştirilmiştir. Bu model, Solow büyüme modelinden türetilmiştir.

$$Y = A.K^\alpha.L^{1-\alpha}$$

Dışsal faktör olarak teknolojinin olmadığı ve α 'nın da 1 olduğu varsayımı altında fonksiyon tekrar oluşturulursa;

$$Y = A.K^1.L^{1-1} \text{ olur yani } Y = AK \text{ elde edilir.}$$

Denklemdaki A katsayısı, pozitif bir katsayıdır ve teknolojik seviyeyi gösterir. Öte yandan K ise sermaye stokunu gösterir.

2.4.5.1.2. AR-GE Modeli (Romer)

Romer, teknolojik gelişmeleri içsel kabul ederek, AR-GE modelini ortaya koymuştur. Ona göre AR-GE çalışmaları sayesinde teknolojik gelişim sağlanır. Yani teknolojik gelişmelerin temelinde AR-GE faaliyetleri yatar. Modelinde kreatif düşünceler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sorgulamıştır.

Kreatif düşünceler → Rekabeti Ortadan Kaldırma → ArtanGetiri → Aksak Rekabet

2.4.5.1.3. Beşeri Sermaye Modeli (Lucas)

İçsel büyüme modelleri içinde önemli bir yere sahiptir. Lucas'ın ortaya çıkardığı bu model, işgücünün eğitimi, yetenekleri ve donanımları ile iç içedir.

Lucas, üretim fonksiyonuna; İşgücünün bilgi seviyesi (h), işgücü miktarı (L) çarpımını (hL) eklemiştir. Böylece Solow büyüme modelinin içine beşeri sermayeyi de dahil etmiştir. Ona göre, beşeri sermaye birikimi için devletin rolü oldukça fazladır. Devletin, beşeri sermayede artış sağlayacak girişimleri ile bireylerin verimi artacak ve bu sayede ekonomideki çıktı düzeyi de yükselecektir.

$$Y = A.K^\alpha.H^{1-\alpha} \text{ ve } H = u.h.L$$

$$u = \text{Çalışma süresi}$$

$$H = \text{Beşeri sermaye düzeyi}$$

$L = \text{İşgücü miktarı}$

$$Y = A.K^\alpha.(u.h.L)^{1-\alpha}$$

Lucas' s göre, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır.

2.4.5.1.4. Yapararak Öğrenme Modeli (Arrow)

Arrov tarafından ortaya atılmıştır. Ona göre öğrenme, tecrübe sonucunda oluşur. Öğrenme ile işin tekrarı arasında ilişki vardır. Yapılan iş ne kadar çok tekrar edilirse o kadar iyi öğrenilir. İş ne kadar iyi öğrenilirse verim o kadar artar bu da ekonomik büyümeyi sağlar.

2.4.5.1.5. Kamu Rolünün Olduğu Büyüme Modeli (Barro)

Bu modele lider olan isim ise R. Barro'dur. 1990'lı yıllarda yaptığı çalışmalarda, kamu kesiminin yaptığı harcamaların, ekonomik büyümeye büyük katkı sağladığını ifade etmiştir. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımını kabul etmiştir.

2.5. Türkiye'de İktisadi Büyüme

2.4.1. 1923-1930 Dönemi

Bu dönem Kuruluş Dönemi, Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılır. Dönemin ana felsefesi; Ulusal egemenlik ile örtüşen milli bir sanayileşmedir. Bu nedenle özel kesimin desteklenmesi öncü hedeflerden biri olmuştur. Diğer hedef ise gelişmemiş sanayiye geliştirmektir. Bu dönemde kaydedilen en önemli gelişme 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresidir.

İzmir İktisat Kongresi Kararları

- Hammaddeleri ülke içinden temin edilen sanayi kolları kurulacak,
- Yerli ürünler için üreticiler teşvik edilecek,
- Özel girişimler teşvik edilecek ve bu doğrultuda ucuz kredi temin edilebilmesi için bankalar kurulacak,
- Milli egemenlik ile çelişmediği sürece yabancı sermayeye izin verilecek,
- Sanayi dallarını teşvik edici kanunlar çıkarılacaktır.

Kongrede milli ve liberal politikalar benimsendi. Bunun bir nedeni tüm dünyada görülen liberalleşme adımları iken bir diğer nedeni Lozan Antlaşmasının iktisadi

hükümleriydi. Fakat dönemde devlet müdahalesinin en düşük seviyede olmasına rağmen, özel sektörde istenen gelimle sağlanamamıştır. Çünkü bu sektörde yeterli düzeyde sermaye sağlanamamıştır. Ayrıca girişimcilerin tecrübesiz olması ve işçilerin yeterli niteliğe sahip olmaması, istenen başarıyı getirmemiştir.(Bulut,2015,s.864)

2.5.2. 1930-1939 Dönemi (Devletçilik Dönemi)

1929 Krizi tüm dünyada olduğu gibi ülkemize de derinden hissedilmiştir. Bu dönemde türk parasının değerindeki düşüş ile birlikte tarım ürünlerimizin dünya piyasalarındaki fiyatları da düşmüştür. 1924-1929 arası dönemde GSMH senelik ortalama 10,9 ve sınai üretim ise %8.5 oranında azalmıştır.

1930 yılından itibaren dünya genelinde devletçi, müdahaleci politikalar önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye’de bu doğrultuda çeşitli önlemler almıştır. 1930 yılında TCMB kurulmuş ve Türk Parasını Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Devletin ekonomik hayatta aktif rol oynayıcılığı esasen 1934-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başlamıştır.(Bulut,2015, s.868)

2.5.3. 1939-1945 Dönemi

İkinci Dünya Savaşı döneminde, olası bir tehlike durumuna karşı savaş ekonomisi devreye sokulmuştur. 1940 Milli Koruma Kanunu ile Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Savaşın başlaması ile ithal ikameci politikalar rafa kaldırılarak savaş ekonomisi devreye sokulmuştur. Savunma harcamalarının bütçe içindeki payı artmıştır. Üretimi sağlayan kaynakların azalışından ötürü üretim düşmüştür. Kısaca bu dönem, harcamaların arttığı, enflasyonun yükseldiği, ekonomik büyümenin ise negatif değerler aldığı bir dönem olmuştur.(Bulut,2015,s.870)

2.5.4. 1946-1960 Dönemi

Savaşın bitmesi ve liberal ekonomi politikalarının yaygınlaşması ile birlikte Türkiye’de de birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Bu doğrultuda ekonominin içinde bulunduğu dar boğazdan kurtulmak için 1947 yılında liberal denilecek bir kalkınma planı hazırlanmıştır. Fakat 1945-1950 yılları arasında reel GSMH’de istenen artış sağlanamamıştır.

1950-1953 döneminde tarım ve sanayide azımsanmayacak ilerlemeler kaydedilmiştir. 1954'ten sonra yapılan yatırımların plansız ve düzensiz olması, ithalatın artması ihracatın azalması ile birlikte dış ekonomide dengesizlikler meydana gelmiştir. Fiyatlar genel seviyesindeki artış da eklenince ekonomik büyüme, istenilen düzeyde olmamıştır. 1958 yılında sağlanmak istenen ekonomik istikrar için sıkı para ve maliye politikalarına yönelim olmuş fakat başarılı olunamamıştır.(Bulut,2015,s.872)

2.5.5. 1960-1980 Dönemi

Yaşanan ekonomik kriz sonucunda uzun vadeli ekonomik planlar yapılmak istenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle 1960 yılında 'Devlet Planlama Teşkilatı' kurulmuştur. (2011 yılında Kalkınma Bakanlığı olmuştur.) Bu dönemde yatırımları ve ihracatı teşvik amacı ile çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Fakat istenilen amaca ulaşamamış ve ekonomi giderek dışa bağımlı bir hal almıştır.

2.5.6. 1980 Sonrası Dönem

1980'lerin başından itibaren liberalleşme sürecine giren Türkiye ekonomisi, ihracatını artırarak dış ekonomide aktif rol oynamak için hamleler yapmıştır. Fakat yüksek enflasyon oranı ve dış açıkların maksimum düzeylerden olmasından ötürü, 24 Ocak 1980 Kararları kaçınılmaz olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İTHALAT VE İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: 1980 SONRASI TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3.1.Literatür Taraması

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığını inceleyen birçok çalışma vardır.

Adams (1967), 1870-1958 döneminde, ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmasında 48 ülkenin yatay kesit verilerinden yararlanılmış ve sonucunda nihai tüketim malları, hammadde ve çeşitli ara mallar ithalatı ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki saptamıştır. Yine aynı çalışmada sermaye ara mallarının ithalatının, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ülkelere göre değiştiğini belirtmiştir.

Jung ve Marshall (1985), 1950-1981 dönemi verileri ile ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik Analizi ile test etmiştir. İncelenen 37 ülke arasından sadece 4 tanesinde ihracatın ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Burada altı çizilen nokta, verimli bir şekilde yapılan ara malı ithalatının, ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesidir.

Efsahani (1991), 1960-1986 döneminde, yarı endüstrileşmiş 31 ülkeyi incelemiştir. İncelemesinde Feder (1983) modelini kullanmış ve ihracat, ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmasında ithalatın, ekonomik büyüme üzerinden etkili olduğunu gözlemlemiştir. Fakat modele ara malı ihracatı değişken olarak eklendiğinde, ithalatın ekonomik büyüme üzerinde negatif etkili olduğunu belirtmiştir.

Oskooe ve Domac (1995), 1947-1990 döneminde Türkiye’de ihracat, ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmasında Granger Nedensellik Analizinden yararlanmıştır ve ithalat ve ihracatın ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu gözlemlemiştir. Yine aynı çalışmada hammadde ithalatı değişkeninin modellenen çıkarılması durumunda, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin azaldığını belirtmiştir.

Baharumshah ve Rashid (1999), 1970-1994 dönemi, 3 aylık verileri kullanarak, ihracat ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcudiyetinden bahsetmişlerdir. Yine aynı çalışmada, gelişmekte olan Malezya ekonomisinin uzun dönemli büyümesinin, teknoloji ithalatı ile yakından ilişkili olduğu vurgulanmıştır.

Din (2004), Hindistan, Pakistan, Sri Lanka, Bangladeş ve Nepal’de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini VAR ve Nedensellik Analizleri ile sınamıştır. Bangladeş ve Pakistan’da ithalat ve ihracatın ekonomik büyümeye sebep olduğunu, Hindistan, Nepal ve Sri Lanka’da ise ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığını belirtmiştir.

Kurt ve Terzi (2007), Türkiye’de 1989-2003 dönemi üç aylık verileri kullanarak imalat sanayi, ithalat ve ihracat, çalışanların saat başına verimlilik artışının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini VAR Analizini kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonuçlarında, ithalat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Aynı analizin Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre ise, ihracattan ithalata doğru bir nedensellik olduğu görülmüştür.

Çetindaş ve Barışık (2008), 1995-2006 dönemi verilerini kullanarak, 13 geçiş ekonomisinde ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. 3 aylık veriler ile panel veri analizi kullanmışlardır. Analiz sonuçları, ihracatın, ekonomik büyümeyi ithalat aracılığı ile etkilediğini ortaya koymuştur.

Quayyum ve Khan (2008), 1970-2005 yılları verileri ile; Bangladeş, Hindistan, Pakistan, Sri Lanka’ da dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığını sınamışlardır. Analizlerde Sınır Eş bütünleşme kullanılmıştır. Test sonuçları, Pakistan’da sermaye ve teknoloji malları ithalindeki artışın, ekonomik büyümeyi etkilediğini göstermiştir. Bangladeş ve Sri Lanka’da ise sermaye ve teknoloji mallarına ek olarak, hammadde ithalatının da ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğu görülmüştür.

Uğur (2008), Türkiye örneğinde 1994-2005 dönemi, üç aylık verilerini kullanarak VAR Analizi ve Granger Nedensellik Analizi ile ithalat-ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Test sonuçlarında ithalat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur.

Aktaş (2009), 1996 Ocak-2006 Haziran dönemi, aylık ithalat, ihracat ve GSYİH verilerinden yararlanarak Johansen Eş bütünleşme ve VAR Analizi yapmıştır. Çalışmadaki tüm veriler, 1996 yılı baz alınarak reel hale getirilmiş ve bu serilerin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, ithalat, ihracat ve GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri saptanmıştır.

Yıldız ve Berber (2008), Türkiye örneğinde 1989-2007 dönemi, üç aylık verileri kullanarak, ithalat, ihracat ve GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Test sonuçları, ithalata dayalı ekonomik büyüme hipotezini doğrulamıştır.

Gerni ve diğerleri (2008), yaptıkları çalışmada, ihracatın, ekonomik büyüme üzerindeki önemli etkisini vurgulamışlardır. Çalışmalarında 1980-2006 yılları verilerinden yararlanmışlardır. Aynı çalışmada, modele ithalat değişkeninin eklenmesi, ihracat değişkeni üzerinde gözlemlenen bulgunun istatistiki anlamlılığını kaybetmesine neden olmuştur. Bu sonuçlara göre, 'ihracatın, ithalat aracılığı ile ekonomik büyüme üzerindeki etkisine' dikkat çekilmiştir.

Acet, Erdoğan ve Köksal (2016), çalışmalarında Türkiye Ekonomisi için 1998-2013 yılları verileri ile bir çalışma yapmışlardır. Analiz sonuçlarına göre ithalata dayalı hipotezin doğruluğunu gözlemlemişlerdir.

Saraç (2013), ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, 1989-2011 yılları üçer aylık verileri ile test etmiştir. Analizinde Ram (1985) modeli ile birlikte doğrusal olmayan Markov sürecinden yararlanmışır. Analiz sonuçları, ekonominin gerek daralma gerekse genişlemem dönemlerinde dış ticaretin, ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi gözlemlenmiştir.

Uçan ve Koçak (2014), Granger nedensellik analizini, 1990-2011 dönemi üç aylık verilerini kullanarak sınımıştır. Elde ettiği sonuçlar, ithalat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığını doğrulamıştır. Aynı çalışmada, ihracatın ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur.

İspir ve diğerleri (2009), Türkiye ekonomisi 1989-2007 dönemi, reel ihracat, reel ithalat ve reel GSYİH verileri ile, dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisini araştırmışlardır. Bu test sonuçlarına göre, ithalatın, ithal girdi kullanımı vasıtası ile ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna varmışlardır.

3.2. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, ithalat ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın örneklemini 1989-2019 yıllarını kapsamaktadır ve üçer aylık frekanslar ile ölçülmüş veriler kullanılmıştır. (1989.Q1, Q2, Q3, Q4 ve 2019.Q1, Q2, Q3, Q4) Verilerin tamamı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri tabanından temin edilmiştir.

3.3. Analiz ve Bulgular

Çalışmada yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 5’de yer almaktadır:

Tablo 5: Tanımlayıcı İstatistikler

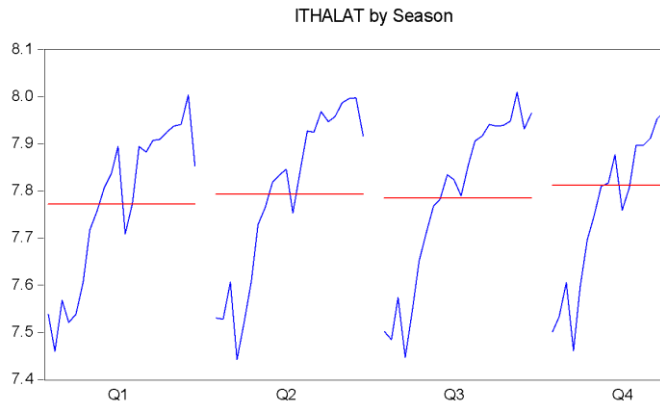
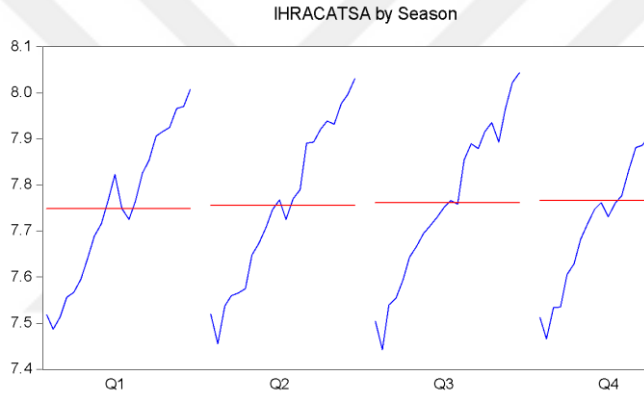
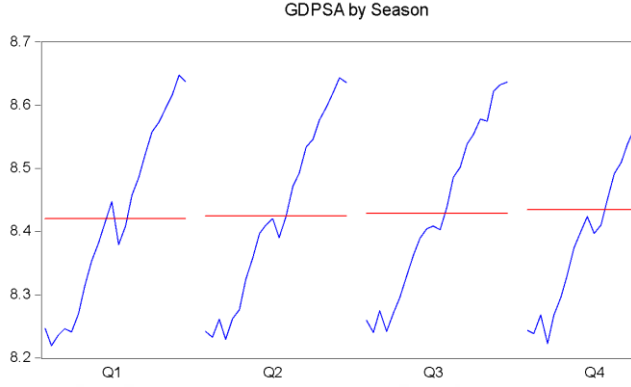
	İthalat	İhracat	GDP
Ortalama	7,79	7,75	8,42
Medyan	7,83	7,75	8,42
Standart Sapma	0,17	0,16	0,14
Minimum	7,44	7,44	8,17
Maksimum	8,07	8,06	8,67
Çarpıklık	-0,55	-0,08	0,05
Basıklık	2,05	1,92	1,84

Not : İthalat değişkeni: Mal ve Hizmet ithalat (Bin TL), İhracat değişkeni: Mal ve Hizmet İhracatı (Bin TL) ve GDP değişkeni: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Bin TL)

1989-2019 yılları arasında Türkiye’de kişi başına düşen ortalama gayri safi yurt içi hasıla 7790 TL iken, kişi başına düşen ihracat ve ithalat sırası ile 7750 ve 7790 TL olmuştur.

Çalışmada 3’er aylık frekanslar ile ölçülmüş verilerden yararlanılmıştır. Çeyrek veya aylık gözlemler bir seriler kullanılarak yapılan çalışmalarda mevsimsel etkinin varlığının araştırılması gerekmektedir. Mevsimsel etki genellikle aylık ya da 3 aylık dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Mevsim etkisinde kalan değerler, yılın belirli dönemlerinde diğer dönemlere nazaran daha yüksek veya daha düşük değerler almaktadır. İşte bu nedenle serilerin mevsimsel unsur içerip içermediği incelenmeli, eğer içeriyorsa mevsimsellikten arındırmak gerekmektedir.

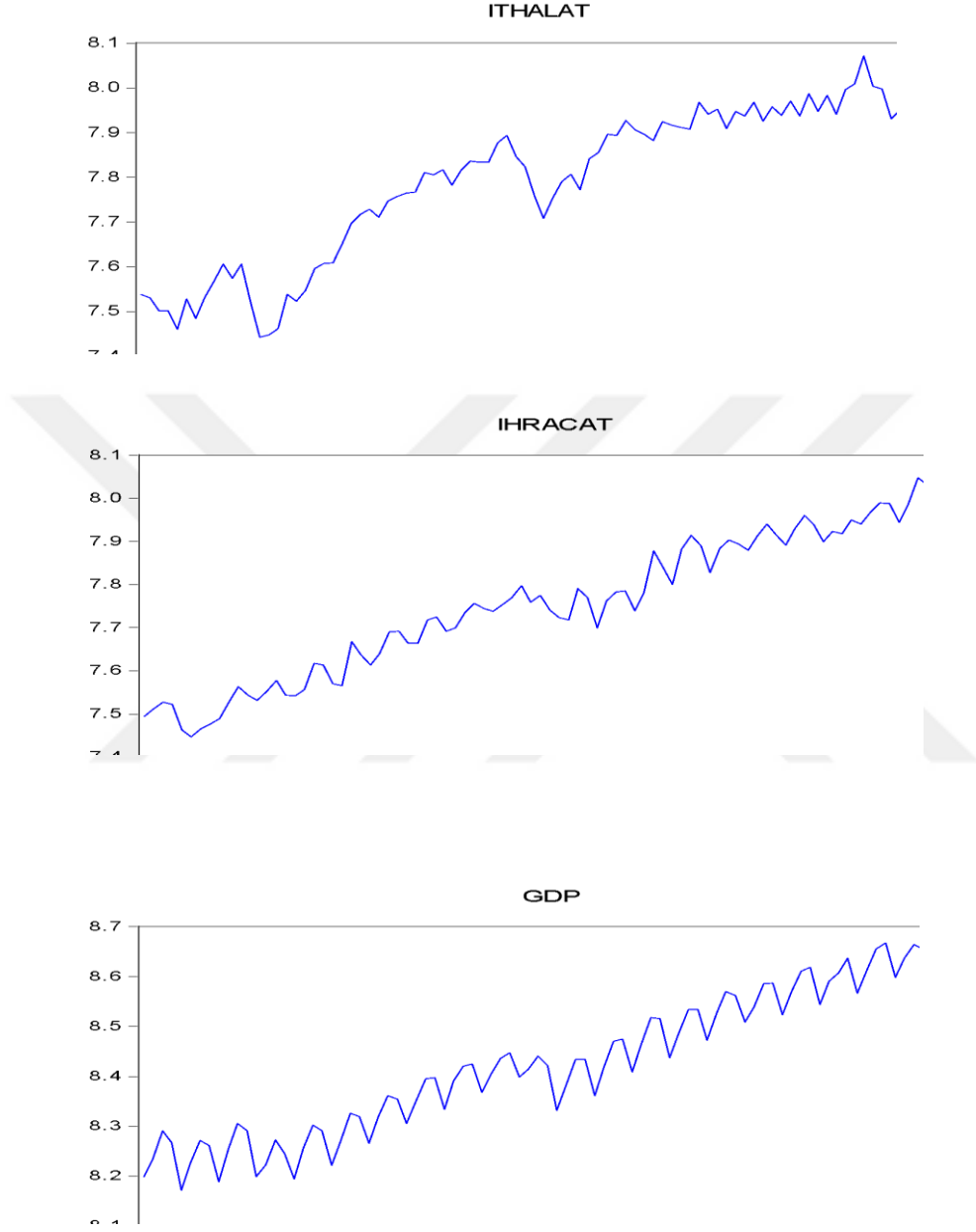
Şekil : 1 Mevsimsellikten Arındırılan Serilerin Grafikselle Görünümü

Grafikler incelendiğinde mevsimsel ağırlıkların, serinin ortalaması etrafında gerçekleştiği görülmektedir.

Mevsimsel etkiden arındırılan serilerin durağan olup olmadıklarını araştırmak gerekmektedir. Serilerin durağanlıkları hakkında bilgi veren düzey değer grafikleri Şekil 2’ de gösterilmiştir.

Şekil 2: Serilerin Düzey Değer Grafiksel Görünümü

Şekil 2’de gösterilen serilerin düzey değer grafikleri incelendiğinde durağan olmadıkları görülmektedir. ADF ve PP birim kök testleri ile durağanlık sınanması yapılmış ve sonuçlar Tablo 6’ de gösterilmiştir.

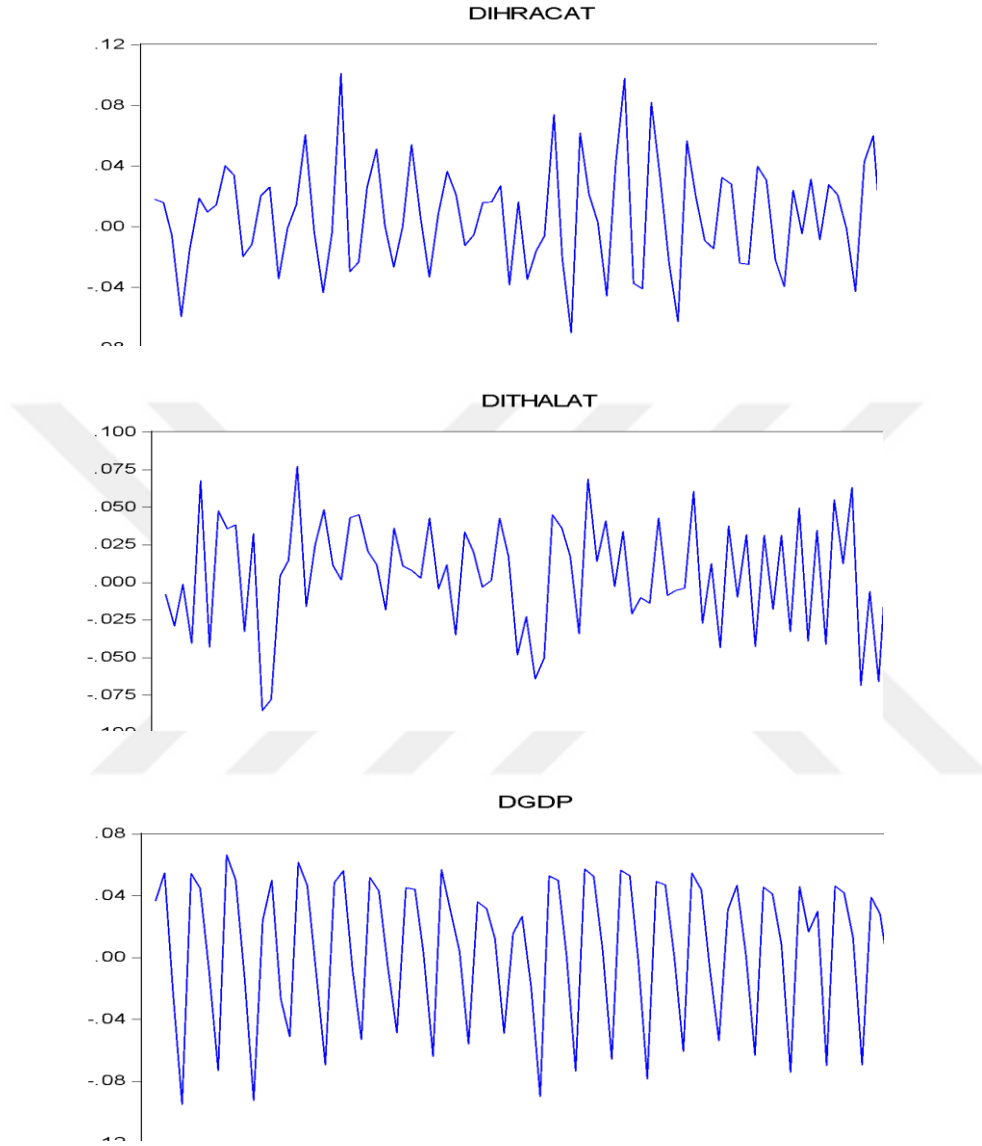
Tablo : 6 Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi		PP Testi	
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli – Trendli
LGDP	0.9184	0.0389	0.7902	0.000
LİTHALAT	0.7219	0.5949	0.8498	0.1325
LİHRACAT	0.9407	0.1027	0.9280	0.0000
Δ LGDP	0.0430	0.0000*	0.0001	0.0000
Δ LİTHALAT	0.0000	0.0001*	0.0001	0.0000
Δ LİHRACAT	0.0000	0.0000*	0.0001	0.0000

Tablo 6’de ki sonuçlara göre düzey değerler üzerinden yapılan birim kök testi sonuçlarına bakılarak %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi reddedilememiş ve serilerin durağan olmadıkları gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda serilerin birinci farkı alındığında test istatistiği, kritik değerlerden küçük bulunmuş ve serinin durağan olmadığını belirten sıfır hipotezi reddedilmiştir. Sonuçlar, tüm değişkenlerin birinci farkta durağan olduklarını göstermiştir. Durağanlık incelemesi, serilerin grafiklerine bakılarak da yapılmıştır. Şekil 3’de serilerin birinci fark alındıktan sonraki grafikleri gösterilmiştir.

Şekil: 3 Birinci Fark İşleminden Sonra Serilerin Grafikseld Görünümü

Analizde yer alan değişkenlerin birinci farkta durağan olmaları nedeni ile değişkenler arası eş bütünlüşme ilişkisinin sınanması gerekmektedir. Bu doğrultuda öncelikle Johansen Eş bütünlüşme analizi yapılmıştır. Johansen Eş bütünlüşme analizini yapabilmek için bağımlı değişkenin GDP, bağımsız değişkenlerin ise İthalat ve İhracat olduğu model ve hata terimleri tahmin edilmiştir. Hata terimlerinin de durağanlıkları ADF Testi ile sınanmıştır.

Tablo: 7 Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	333.4352	NA	5.19e-08	-8.260880	-8.171554	-8.225067
1	495.0892	307.1426	1.14e-09	-12.07723	-11.71993	-11.93398
2	502.3542	13.25851	1.19e-09	-12.03385	-11.40857	-11.78316
3	584.0895	143.0369	1.94e-10	-13.85224	-12.95898	-13.49410
4	647.4377	106.1083	5.02e-11	-15.21094	-14.04971	-14.74537
5	660.7890	21.36201*	4.53e-11*	-15.31972*	-13.89051*	-14.74671*
6	668.7367	12.12029	4.71e-11	-15.29342	-13.59622	-14.61296
7	671.4178	3.887608	5.60e-11	-15.13545	-13.17027	-14.34755
8	677.6972	8.634093	6.12e-11	-15.06743	-12.83428	-14.17210

Tablo 7’ de gösterildiği üzere modelimiz VAR modelimiz için uygun gecikme uzunluğumuzun 5 olduğunu görmekteyiz. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike (AIC) ve Schwarz (SC) bilgi kriterleri baz alınmıştır. En düşük AIC ve SC değerlerinin olduğu gecikme uzunluğu, model için ideal gecikme uzunluğudur. Uygun gecikme uzunluğu ile tahmin edilen VAR Modeli Tablo 8’ de gösterilmektedir.

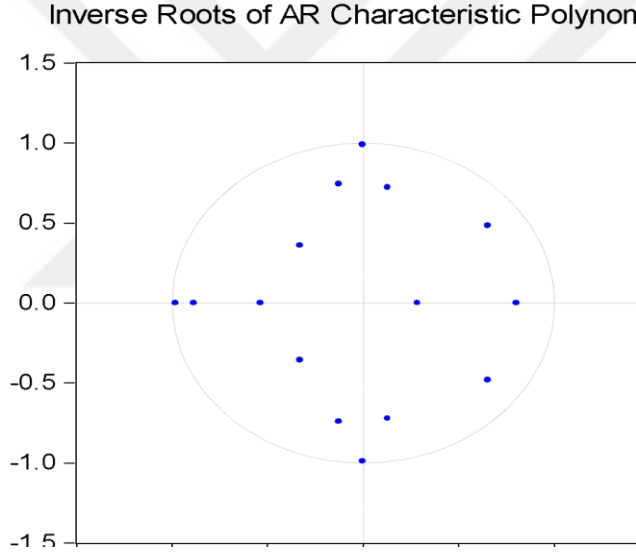
Tablo: 8 VAR(5) Model Tahmini

Tanımlayıcı İstatistikler	
R ²	0,94*
Düzeltilmiş R ²	0,92*
Otokorelasyon	0,99*
Değişen Varyans (White)	0,15*
Normallik	0,29*
F İstatistiği	7,2*

Not: * ile gösterilen değerler test sonuçlarının olasılık değerlerini göstermektedir.

VAR modelinin yorumlanması tek başına anlam ifade etmemektedir. Bu nedenle varsayımlara uygun olması yeterli görülmektedir. Model çözümünde katsayı yorumu önemli olmadığından Etki-Tepki analizi ve Varyans Ayırıştırma analizine başvurulmaktadır. VAR model incelendiğinde, temel varsayımlardan sapmadığı görülmektedir. Yani modelde otokorelasyon ve değişen varyans yoktur ayrıca normallik varsayımı da sağlanmıştır. Var model için bir diğer varsayım ise durağanlık koşuludur. Şekil 4’de durağanlık sonucunun grafiksel gösterimi yer almaktadır.

Şekil: 4 Var(5) Modelinin Durağanlık Sonucunun Grafiksel Gösterimi

Şekil 4’de gösterilen tüm noktalar birim çemberin içinde yer aldığından durağanlık koşulunun sağlandığı görülmektedir.

Bu aşamada uygun gecikme uzunluğu 5 alınarak Johansen Eş bütünleşme Analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 9’ de gösterilmiştir.

Tablo : 9 Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Hipotezler	Öz değer	İz İst.	Kritik Değer	Olasılık
İlişki yok*	0.3115	61.4076	29.7970	0.0000
En Fazla 1 *	0.2447	31.1642	15.4947	0.0001
En Fazla 2 *	0.0988	8.4321	3.8414	0.0037

Hipotezler	Öz değer	Max. Özdeğer İst.	Kritik Değer	Olasılık
İlişki yok*	0.3115	30.2433	21.1316	0.0020
En Fazla 1 *	0.2447	22.7321	14.2646	0.0018
En Fazla 2 *	0.0988	8.4321	3.8414	0.0037

Tablo 9’da yer alan İz ve Maksimum Özdeğer İstatistik değerleri incelendiğinde, söz konusu değerlerin, kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Değerlendirme yapılırken anlamlılık düzeyi %5 olarak kabul edilmiştir. Bu da değişkenler arasında eş bütünleşik ilişkinin olmadığını varsayan sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Alternatif hipotezin kabul edilmesinin anlamı ise şudur; Türkiye’ de uzun dönemde ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki vardır. Bu ilişkinin yönünü belirleyebilmek için Granger Nedensellik Testi yapılmıştır. Granger Nedensellik Analizinin sonuçları ise Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo: 10 Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken : DGDP

	Ki Kare İst.	Gecikme Değeri	Olasılık
DİHRACAT	6.3383	8	0.6094
DİTHALAT	17.7153	8	0.0235

Bağımlı Değişken : DİHRACAT

	Ki Kare İst.	Gecikme Değeri	Olasılık
DGDP	22.5015	8	0.0041
DİTHALAT	11.9432	8	0.1538

Bağımlı Değişken : DİTHALAT

	Ki Kare İst.	Gecikme Değeri	Olasılık
DGDP	5.0560	8	0.7516
DİHRACAT	3.0908	8	0.9285

Tablo 10 Granger Nedensellik Testi sonuçlarını içermektedir. tablo incelendiğinde %5 anlamlılık düzeyinde, ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yine aynı anlamlılık düzeyinde, ekonomik büyümeden ihracata tek yönlü bir ilişki olduğu göze çarpmaktadır. Sonuç olarak ithalat ve ihracat ekonomik büyümenin nedeni olarak görülmektedir. Analiz sonuçlarında ithalattan ihracata ve ihracattan ithalata herhangi bir ilişki saptanamamıştır.

Tablo:11 VAR(5) Modeli İçin Varyans Ayrıştırma Analizi

Bağımlı Değişken : DGDP

Dönem	Std. Hata	DGDP	DIHR.	DITH.
1	0,0234	100,000	0,0000	0,0000
2	0,0264	88,1437	6,6133	5,2429
3	0,0323	61,1199	8,5968	30,2832
4	0,0325	60,8720	9,1987	29,9292
5	0,0355	60,2278	9,5715	30,2006
6	0,0361	60,2887	10,0175	29,6937
7	0,0385	56,0769	10,7078	33,2151
8	0,0387	56,2688	10,8695	32,8616
9	0,0404	54,7514	11,1834	34,0649
10	0,0407	55,0628	11,2659	33,6712

Bağımlı Değişken : DIHRACAT

Dönem	Std. Hata	DGDP	DIHR.	DITH.
1	0,0244	14,0465	85,9534	0,0000
2	0,0252	14,0936	83,4806	2,4257
3	0,0278	16,5015	74,5124	8,9860
4	0,0280	16,9963	73,5248	9,4787
5	0,0296	19,8576	66,6827	13,4596
6	0,0299	20,5039	65,9260	13,5700
7	0,0312	21,6417	61,4253	16,9329
8	0,0313	22,1119	61,0424	16,8455
9	0,0324	22,9556	58,0465	18,9978
10	0,0325	23,4004	57,7225	18,8769

Bağımlı Değişken : DITHALAT

Dönem	Std. Hata	DGDP	DIHR.	DITH.
1	0,0386	35,5936	4,6603	58,7460
2	0,0388	36,6794	4,6253	58,6951
3	0,0410	37,6211	5,2969	57,0818
4	0,0413	37,6299	5,7199	56,6500
5	0,0416	37,7783	5,6583	56,5603
6	0,0417	37,7884	5,6451	56,5664
7	0,0418	37,8065	5,6344	56,5590
8	0,0418	37,8172	5,6399	56,5458
9	0,0418	37,8238	5,6377	56,5384
10	0,0418	37,8237	5,6382	56,5385

Varyans ayrıştırma analizi, serilerde meydana gelen değişimin nedenini tespit etmek amacı ile yapılır. Tablo 11’ de yer alan Varyans Ayrıştırma sonuçlarına göre, ekonomik büyüme için 10. dönem sonunda hata öngörü varyansının %11,26’sı ihracat, %33,67’si ithalat tarafından açıklanmaktadır. Ekonomik büyümenin %55’i ise kendisi tarafından açıklanmaktadır.

İhracat varyans ayrıştırma analizi sonucuna göre; ihracat için 10. dönem sonunda hata öngörü varyansının %23,40’ı ekonomik büyüme, %18,87’si ise ithalat ile açıklanmaktadır. İhracatın kendisini açıklama oranı ise %57,72’dir.

İthalat varyans ayrıştırma sonuçlarına bakıldığında yine 10. dönem sonunda hata öngörü varyansının, %37,82’si ekonomik büyüme, %5,63’ü ihracat ve %56,53’ü de kendisi tarafından açıklanmaktadır.

3.4.Ampirik Sonuçlar

Bu çalışmada Türkiye 1998-2019 dönemi, üçer aylık frekanslarla ölçülmüş veriler kullanılarak ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmıştır. Serilerin durağanlıkları ADF ve PP Testleri ile sınıanmıştır. Birim Kök Testi sonuçlarına göre, serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları görülmüş bu nedenle serilere fark alma işlemi uygulanmıştır. Seriler birinci farkta durağan hale gelmişlerdir.

Johansen-Juselius Eş bütünleşme Analizi ile serilerin uzun dönemde aralarında bir ilişkinin olup olmadığı sınıanmıştır. Bu test sonuçları, Türkiye’ de uzun dönemde ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin mevcudiyetini göstermiştir.

Nedensellik Analizi için ise Engle- Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Bu test sonuçları bize ithalat ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Ayrıca ekonomik büyümeden ihracata tek yönlü bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur.

SONUÇ

Dış ticaretin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi merak edilerek birçok araştırmaya da konu olmuştur. Genel olarak yapılan çalışmalarda, ithalat ve ekonomik büyüme arasında zaman zaman tek yönlü zaman zaman ise çift yönlü ilişkiler ortaya çıkmıştır. Bu da göstermektedir ki ülkelerin dış ticarete, aktif bir şekilde rol almaları ekonomik büyümelerini yakından ilgilendirmektedir.

Türkiye Ekonomisinin tarihsel gelişimi incelendiğinde ise farklı dönemlerde uygulanan farklı dış ticaret politikaları göze çarpmaktadır. 1980'li yıllarda tüm dünyada dışa açılma politikaları görülmüştür. Türkiye' de bu gelişimlere ayak uydurabilmek için ekonomide liberalleşme adımları atmıştır. Bu adımlar, Türkiye'nin ekonomi politikalarında köklü değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim günümüz dünyasında ülkelerin belirledikleri hedeflere ulaşabilmesinin en önemli şartı, meydana gelen değişimlere ayak uydurmaktır.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte dünya ülkeleri arasındaki ilişkiler farklı noktalara taşındı ve uluslararası ilişkiler ivme kazanmaya başladı. Yeni birçok kuruluş oluşturuldu. Bu kuruluşların başında IMF, Dünya Bankası gelmektedir. Savaşın sona gelmekte olan ülkeler öncelikli olarak sanayileşme süreçlerini tamamlamak için çalışmalar yaptılar. Döviz kurlarındaki bozulmaları düzeltebilmek için ihracat artırıcı programlar uygulamaya başladılar.

Türkiye'de geliştirmekte olan her ülke gibi öncelikle ithal ikameci politikalar izlemiştir. Daha sonra uluslararası arenada yaşanan gelişmeler bağlı olarak bu politika yerini ihracata dayalı politikalara bırakmıştır.

1980 sonrası dış ticaret politikalarındaki değişimler, ithalatta liberalizasyon odaklı olarak devam etmiştir. Bu gelişmelerin yanında daha önceden ithal edilmesi yasak olan ürünlerin ithali mümkün hale getirilirken bir yandan da ihracatı artırıcı teşvikler yapılmaya devam etmiştir. 24 Ocak Kararları ile sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı artmıştır. Genel olarak bu dönem dış ticaret açısından olumlu gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur.

1983 yılı ve sonrasında ekonomik büyüme düzenli olarak devam etmiştir fakat bunun yanında enflasyon oranlarında da artışlar meydana gelmiştir. 1987 yılından itibaren enflasyon tırmanmaya başlamış ve dış borç soku da artmaya devam etmiştir. Tüm bu durumları kontrol altında tutulabilmesi için birtakım tedbirler alınmıştır. Faiz oranlarının yükseltilmesi gibi önlemler alınsa da bu değişiklikler temele oturtulamadığında piyasalarda geçici bir rahatlama yaşanmıştır. Uzun vadede faiz ve kur dengesi sağlanamadığından 1994 yılındaki kriz çok beklenmedik bir kriz olmamıştır.

1994 yılındaki krizin ardından yine önlemlerin alınması elzem hale gelmiş ve hükümet harekete geçmiştir. İlk olarak faiz oranlarında indirime gidilmiştir. Bu adımın ardından enflasyon düşme eğilimine girmiştir.

1996 yılında GB üyeliği gerçekleşmiştir. Bu çerçevede gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları gibi birçok düzenlemeye gidilmiştir.

1 Ocak 2000 tarihinden itibaren ekonomideki esas gündem enflasyonla mücadele çabaları olmuştur. Faizlerde yaratılan düşüş; toplam harcamaları azaltmış ve bu da ihracatın azalmasına neden olmuştur.

2000 yılı, ihracat için parlak bir yıl olmamıştır. Uygulanan kur politikaları neticesinde ihracatta düşüş yaşanmıştır.

Uygulanan İstikrar Programı, 2001 yılında sekteye uğramıştır. Bankacılık sektöründe yaşanan bu kriz, faizlerin yükselmesine neden olmuştur. Faizlerin yükselmesine bağlı olarak ülkeden sermaye çıkışı yaşanmıştır. Bu gelişmelere müdahale edebilmek için kur serbest bırakılmış ve TL yabancı paralar karşısında değer kaybetmiştir. Buna bağlı olarak iç talep azalmış ve GSMH' de düşüş meydana gelmiştir. İç ve dış piyasaları canlandırabilmek için Devalüasyon uygulanmış ve 2001 yılında ihracatı artırmayı başarmıştır. Genel olarak ihracattaki artış, 2002-2004 yılları arasında da devam etmiştir.

2008 yılında yaşanan kriz, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir. Yine kriz nedeni ile ihracatta azalmıştır. Kriz, ülkelerde para ve maliye politikalarında değişikliği gerekli kılmıştır. Türkiye'de de faiz oranları aşağıya çekilmiş ve tüketimi canlandırmak için bazı ürünlerden vergi alınmamıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik faaliyetlerini belirleyen en önemli etkenlerin başında mal ve hizmet ihracatı gelir. İhracatı artıracak ve sanayileşmeyi sağlayacak önlemlerin alınması, ekonomik büyüme için önem arz etmektedir.

Çalışmamızda; ithalattan ekonomik büyümeye doğru bir ilişkinin varlığı oraya konmuştur. Yine aynı şekilde ekonomik büyümeden ihracata doğru bir ilişki gözlenmiştir. Bunun anlamı şu şekilde ifade edilebilir; ithalatın artması ekonomik büyümeyi de beraberinde getirir. Çünkü dış ticaret hacminin büyümesi ekonomide istenen bir durumdur. Fakat üretim ile desteklenemeyen ithalat kronik dış açıklara neden olarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler. İstenen durum, ithal edilen hammadde ve ara malının işlenerek ihraç edilmesidir. Bu sayede üretim ve ihracatta artacağından iç ve dış ekonomide denge sağlanabilecektir. Ülke içindeki üretim, istihdamda da artış sağlayacaktır. İhracata dayalı dış ticaret politikaları, ihracata dayalı ekonomik büyüme hipotezini geçerli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABUŞOĞLU, Ömer, (1990), *Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi 1980-1988 Dönemi*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)Yayımları, Ankara.
- AKTAN, Okan H (2006). “Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türk Dış Ticareti”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Yıl: 1, Sayı: 1, ss. 69-100.
- ALKİN, Erdoğan (1983). *Turkey’s International Economics Relations*, Güryay Yayınları, İstanbul.
- ALKİN, Erdoğan (2004). “Türkiye’de Dış Ticaret ve Kambiyo Rejiminin Kısa Bir Tarihçesi”, Gülten Kazgan’a Armağan Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,
- ALTUĞ, Sumru (2006). “Türkiye’de Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Dış Ekonomik Gelişmeler”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Yıl:1, Sayı:1, ss. 3-11
- BALKANLI, A. Osman (2002). “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”, *Uludağ Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 1, ss. 13-26.
- BAŞKAYA, Fikret (2004). *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Maki Basın Yayın, Ankara.
- BAŞKAYA, Fikret (2004). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Maki Basın Yayın, Ankara
- BERBEROĞLU, N.; Oktay, N., (1987), “A Statistical Analysis of The Exchange of Exports: ”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 135-142.
- BORATAV, Korkut (2006). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, 10. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara.
- BULUŞ, Abdülkadir (2003) *Türk İktisat Politikalarının Tarih Temelleri*, Tablet Kitapevi, Konya.
- BULUT, Erol (2015). *Analiz İktisat*, 6. Basım Ankara, Eylül 2015

- COŞKUN, M. Nejat, (2002), “Türkiye Ekonomisinde Krizlerin Reel Sektöre Etkileri 1999-2002”, Kriz ve IMF Politikaları, s.225-238.
- ÇOLAK, Ömer Faruk, “Finansal Kriz Sürecinde Türk Bankacılık Sektörünün Durumu ve Sektörün Yeniden Yapılandırılması” Nobel Yayın Dağıtım, (2001), p.155-176
- ERDÖNMEZ, Pelin Ataman (2003). "Türkiye'de 2001 Yılındaki Mali Kriz Sonrasında Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılandırma". Bankacılar Dergisi, (Türkiye Bankalar Birliği). Sayı 47. 38-55.
- Eren, A. “Türkiye’nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar”, Muğla Üniversitesi Yayını, Muğla, 1999.
- EŞİYOK, Ali (2008). “Türkiye Ekonomisinde Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaret Yapısı: Girdi-Çıktı Modeline Dayalı Bir Analiz”, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları
- GÜVEN, T. Celal (1998). “Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü”, Dış Ticaret Dergisi, Yıl:3 Özel Sayı
- MCGOWAN, Bruce (1981). Economic Life in Ottoman Europe, Cabrige University, New York.
- Olgun, H. ve Abacıoğlu, U. (2000) “The characteristics of foreign commodity trade and the degree of openness in a developing country”, Ekonomik Yaklaşım, 36(11), ss.25-39.
- Özcan, Avni. “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, 1999. www. Sakarya. edu.tr, (Erişim Tarihi: 13 2016), s. 6.Şubat.
- Öztürk, S. ve Biner, C. “Gelişmekte Olan Ülkelerde Kurala Dayalı Para Politikasının Etkinliği Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi: Türkiye Örneği”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9:1, 2008, 19-37.
- KARLUK, S. Rıdvan (2005). Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm, Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Kazgan, Gülten. “Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999
- KEPENEK, Yakup, Yentürk, Nurhan (2005), Türkiye Ekonomisi, 17. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul.

- Kesebir, Murat (2018), Türkiye’de 2001 Krizi Sonrası Bankacılık Sektörünün Durumu, Yapısal Reformlar ile Son Yıllardaki Gelişmeler, BEÜ AİD, 3(2), · ss. 1-19
- PAMUK, Şevket (2005). Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi (1500–1914), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, Hüseyin, Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bu Günkü Durumu, 10.Baskı, Bursa, Ezgi Kitapevi, 2009
- Sezer, Emek Aslı. “1995-2005 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Cari İşlemler Açığı”,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007
- Soylu, H.“Global Krize Karşı Politika Önlemleri ve Türkiye”, Maliye Dergisi, 157, 2009, 251- 266.
- SÖNMEZ, Sinan, “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları veEtkileri”, Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm, Ed. Nergis, Sinan Sönmez, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi ÜniversitesiYayınları 234, 2009, s. 25-75.
- STIGLITZ Joseph E. (2012), Serbest Düşüş: Amerika, Serbest Piyasalar ve Dünya Ekonomisinin Çöküşü, Çeviri: Banu Özgün, Gündoğan Yayınları, İstanbul
- TCMB veri sistemi, www.tcmb.gov.tr.
- TÜİK (2010), İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara.
- Yeldan, Erinç. Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim veBüyüme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

ÖZGEÇMİŞ

1991 Yılında Kars İlinde dünyaya geldim. İlk ve orta öğrenimimi Kars İlinde tamamladım. Lisans öğrenimime 2011 yılında İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümünde başladım. Bu eğitimi 2015 yılında bitirdikten sonra 2018 yılında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimime başladım. Evli bir erkek çocuğa sahibiyim.